

Annex 1

Procés de
sensibilització del
professorat

Lectura i discussió de l'article "El dromedario no es un camello defectuoso", de Santos Guerra

Respecte al treball de reflexió del professorat sobre l'article facilitat, es posa en pràctica una dinàmica de petits grups que exposen les seves conclusions en gran grup. Es podrien agrupar les idees més rellevants en tres apartats: A) el conceptual (conceptes com diferència i empatia); B) les dinàmiques dels centres escolars; C) l'avaluació sobre el propi treball.

A. Empatia i l'acceptació de la diferència.

Es tracta de treballar sobre la riquesa que suposa la diversitat, l'obertura a noves maneres de fer i el fet que totes les persones són úniques i irrepetibles (no val el mateix per a totes). La diversitat constitueix un valor i no pas un problema, és sobretot un enriquiment, i la base per a què cada persona pugui desenvolupar al màxim les seves possibilitats (treballar l'autoestima amb l'alumnat per a què la diversitat no es vegi com una limitació). Si la diferència es tracta des del respecte esdevé un tresor però si no és així, pot convertir-se en una arma (els diferents usos de la diferència, poden ser positius o negatius generant desigualtat, així que s'ha de clarificar els conceptes de diferència i de desigualtat). I quan entra en joc la competitivitat, aquesta deixa en desavantatge a les persones amb discapacitat.

Diversitat versus homogeneïtat: es sol tractar de manera específica a les persones amb necessitats educatives especials, mentre que a la resta d'alumnat se'l considera un tot homogeni. És injust tractar igual a qui és diferent, ja que no tothom té el mateix punt de partida ni d'arribada. Llavors, és correcte tractar a totes les persones igual? Les exigències organitzatives per a l'atenció de la diversitat són l'audàcia, la permeabilitat, la flexibilitat i la creativitat.

Hi ha diferència entre els conceptes igualtat i equitat, definint la primera com el fet d'exigir a tothom el mateix sense tenir en compte que les posicions de partida són diferents, mentre que l'equitat fa referència a disposar i exercir els mateixos drets, tenint en compte aquests punts de partida per no reproduir la desigualtat. Un discurs aparentment a favor de l'equitat de gènere de vegades desdibuixa actituds i comportaments quotidians de desigualtat com en el cas dels *micromasclismes*.

El component genètic, l'entorn i la combinació d'ambdós àmbits fa ser a les persones com són. Els components que formen les identitats són adquirits i variables i influeixen molts agents socialitzadors al llarg de la vida, de manera que la pròpia identitat també canvia: l'escola s'hauria d'adaptar a aquesta perspectiva. La identitat està a la base dels enfrontaments i els estereotips que existeixen envers les altres persones, però també cap a una mateixa, ja que s'acaba creient el propi estereotip. Des de la primera infància es pot observar com els estereotips de gènere estan molt marcats, en les joguines, en missatges com que *els nens no ploren*, en els dibuixos animats, etc. I no s'han d'oblidar els estereotips classistes i racistes (no és el mateix la diferència que la desigualtat).

Es proposa la utilització de la creativitat per treballar la diversitat i la diferència, ja que a vegades es troben amb esquemes molt rígids que no permeten ajudar als infants amb alguna discapacitat. També incloure el treball emocional a les aules i una visió positiva per adaptar el sistema a les persones i no a l'inrevés.

Un exemple d'intervenció positiva, relacionada amb dinàmiques de poder que es donen en els jocs, és un treball emocional, a l'aula i al pati, a través del futbol, amb una reflexió posterior. Es va orientar l'observació de l'alumnat cap al fet que hi havia molts infants, nens i nenes, que ni tan sols tocaven la pilota i el nen que havia estat exclòs es va sentir molt reconfortat en prendre consciència de què hi havia més alumnat que se sentia exclòs.

També treballar i gestionar l'empatia, per a què l'alumnat es posi al lloc de les altres persones i aconseguir un canvi d'actituds en les relacions personals (els infants s'agrupen entre sí per afinitats). És important fer un reforç positiu a la canalla per fer visibles els comportaments adequats: es tracta d'un procés lent, que té molt a veure amb la maduresa de l'alumnat, necessària per a poder posar-se al lloc de les altres persones i no cedir a la pressió del grup (les mateixes dinàmiques es donen entre la població adulta) i suposa un salt qualitatiu centrar-se en el grup d'iguals per treballar-ho. Es comenta que es dona un instint de protecció cap a persones amb necessitats educatives especials molt evidents i que s'ha observat fins i tot a educació infantil. Però també es parla sobre les dificultats existents per acceptar i relacionar-se amb persones que tenen algun tipus de discapacitat intel·lectual, que es pot donar també en el professorat: l'alumnat sovint es relaciona amb aquestes persones des del desconeixement, cosa que pot generar por i rebuig.

Sorgeix la crítica sobre l'article, que exposa unes idees molt interessants en la teoria però de difícil aplicació, especialment pel que fa a les agrupacions de l'alumnat, que se solen fer per conveniència d'aprenentatges i, segons l'article, això implica una homogeneïtzació de l'alumnat (algunes persones proposen que seria més útil fer l'agrupació de l'alumnat per nivells, ja que per edats no ajuda). Cal destacar que per algunes persones és una utopia, sobretot a mesura que augmenta el nivell educatiu, perquè les directrius del currículum adquireixen més rellevància, marcant el ritme i les prioritats. S'emfasitza la dificultat per a garantir un bon tracte de la diferència, en concret amb la diversitat cultural, sobretot si es relaciona amb qüestions masclistes, també presents en la societat occidental.

De vegades no es disposa dels recursos necessaris poder fer reforç a les persones que tenen un ritme més lent que la majoria, encara que el Consorci té molts materials per a treballar aquestes temàtiques.

Les metodologies participatives també tenen un cost, com el temps que es requereix per canviar la disposició del mobiliari i les reaccions menys ordenades de l'alumnat en aquestes situacions.

Cal treballar en la tolerància a l'error, tant per part del professorat com, sobretot, en l'alumnat, ja que es troben amb unes autoexigències molt grans. La rigidesa és contraproductiva, cal treballar la tolerància a l'error. I considerar al professorat com autoritat és un condicionant, ja que per a incloure la diversitat, és necessari partir de la idea que cada persona és única i que la informació es transmet de forma multidireccional.

B. La importància de la intervenció de tota la institució escolar, de la comunitat educativa, en processos inclusius.

El professorat, l'entorn, la família i el món educatiu en general hauríem de ser més permeables i fer un canvi d'actituds, i caldria anar a una. És important que els límits administratius i el ritme imposat per part del sistema no anul·li la creativitat.

L'alumnat acaba essent un objecte quan en realitat n'és el protagonista. En el currículum no només hi ha coneixements, sinó també emocions i actituds i és molt important com està l'alumnat, què necessita i si se sent bé. També es destaca la necessària permeabilitat envers les persones, entre persones adultes, però també com a professionals amb l'alumnat ("deixar que t'arribin i arribar-los-hi tu també"). És molt important l'autocrítica i tenir en compte que l'abús de poder també es dona entre les persones adultes (poder expressar a l'alumnat quan t'equivoques i demanar disculpes). D'altra banda l'estat d'ànim i el moment vital influeixen en la percepció de la realitat del propi alumnat. S'ha de realitzar un treball profund a partir del diàleg amb l'alumnat per a intentar compensar i equilibrar les situacions desiguals que es puguin donar.

Els canvis a les escoles no són tan dinàmics com els que es donen a la societat. És necessària la flexibilitat per a fer bons canvis i la necessitat d'una intervenció global al centre i no només a l'aula (per aconseguir-ho cal portar a terme el projecte en equip, no individualment, sinó amb el compromís de tothom). Hi ha d'haver un objectiu comú intern que sorgeixi de la pròpia escola, amb tots els estaments units en l'objectiu i l'acció. Es tracta d'una qüestió de coherència, que es transmet a l'alumnat: un equip docent unit pot augmentar la cohesió grupal de l'alumnat.

Tenint en compte que no hi ha un espai temporal creat a nivell administratiu per poder fer totes les coordinacions necessàries, és important respectar i interessar-se per la feina de les companyes i companys del centre, per no treballar aïlladament (s'ha d'evitar la compartimentació, que cada persona es centri només en la seva àrea o grup, cosa que es pot donar inconscientment). A nivell de cicle es dona molta comunicació, però no tant amb altres cicles: en aquest sentit hi influeix que a determinats centres només hi hagi una línia, de manera que no existeix la figura de paral·lel o paral·lela amb qui intercanviar coneixements i experiències. L'intercanvi d'informació es dona més al canviar de nivell, qüestió que refresca i obliga a preguntar i comentar amb la resta de professorat.

D'aquí la importància de conèixer les darreres aportacions pedagògiques (aprendre a entendre i interpretar les modes pedagògiques). La implementació d'un procés de canvi requereix la seva avaluació.

En la pràctica docent, sovint es mira a través dels estereotips en comptes de fixar-se en la potencialitat humana. Respecte de la dualitat heterogeneïtat-homogeneïtat (l'escola és una institució homogeneïtzadora com a sistema) es dona la necessitat de sentir-se part d'una comunitat i seria bo traslladar-ho a l'escola (es tenen en compte les necessitats educatives de cert alumnat i es tracta a la resta com a una massa homogènia).

El sistema ofereix poca flexibilitat per a realitzar canvis i adaptacions, especialment en quant al gran número d'alumnes (un nombre adequat seria una ratio de 15 infants, per a incorporar un treball emocional). El criteri d'edat per als agrupaments de l'alumnat als centres educatius no resulta del tot adient. Tot i la sensibilitat del professorat davant aquest fet, hi ha poques possibilitats de canvi i l'escola acaba sent un reflex de la societat en comptes de ser a l'avantguarda. Es planteja si cal intervenir en els grups d'afinitat que es formen de manera natural si no s'hi observa discriminació, tenint en compte que aquesta mesura no s'aplica a persones adultes.

Cal tenir en compte que s'està educant en la no desigualtat, mentre a la societat existeixen escoles concertades segregades i altres desigualtats. És important que les escoles siguin

inclusives, sense barreres físiques ni guetos (qüestió que contrasta amb la limitació de recursos per part de les administracions). Com a exemple d'experiències igualitàries, s'explica la de formar grups equilibrats, on totes les persones tinguin les mateixes responsabilitats i es diversifiquin les tasques, més enllà del gènere de la canalla.

És important l'autocrítica amb la pròpia feina, per tal de poder millorar-la i no derivar sempre la responsabilitat a les famílies. Hi ha famílies que critiquen la feina del professorat si utilitzen materials que ofereixen models alternatius.

C. L'avaluació del projecte educatiu.

S'està d'acord amb els punts que el text proposa per a una bona avaluació dels projectes implementats. Es veu la importància i necessitat d'avaluar el desenvolupament del projecte i no només els resultats, però el més freqüent és avaluar els resultats: l'avaluació hauria de ser qualitativa perquè no val un mateix tipus d'examen per a totes les persones (hi hauria de sortir del professorat en comptes de fer-ho des d'agents externs: el professorat se n'hauria de responsabilitzar en major mesura).

És important l'avaluació del projecte perquè permet fer canvis abans, sense haver d'esperar al final del projecte: disposar del mateix tipus d'eines, que siguin variades i que l'alumnat també avaluï. S'ha d'avaluar el procés, no només el resultat, i l'avaluació del professorat s'ha de concebre com a un avantatge i no pas com a una amenaça. S'han d'aportar propostes de millora a partir de l'avaluació i que aquesta estigui integrada al procés d'aprenentatge per a millorar-lo i aprendre, per saber què s'està fent bé, però també què s'està fent malament, perquè sovint no en som conscients, i tenir en compte a l'alumnat. També pot ser útil que, amb una companya o un company, es faci una observació mútua (paral·lela), per comptar amb una mirada externa però propera que pugui destacar els punts forts i febles de la pràctica docent, des d'una crítica constructiva.

ASPECTES TREBALLATS

S'han fet comentaris respecte a la feina docent als centres i s'han compartit experiències. Es podrien agrupar les idees més rellevants en tres apartats: A) les situacions concretes d'aula; B) treballar per al canvi; C) el canal de comunicació i transmissió de missatges entre l'escola i la família.

A. Situacions d'aula.

L'activitat docent és molt complexa, en la què una bona part de les respostes han de ser immediates (el predomini de la cultura de la immediatesa no afavoreix el treball per a l'equitat) i en la què hi intervenen gran quantitat de variables. Hi ha metodologies que ajuden i que faciliten que tothom s'expressi i això té un impacte molt positiu en l'enfortiment, l'autoestima i la cohesió grupal: aquestes circumstàncies poden incidir positivament en l'aprenentatge de l'alumnat. Com a exemple d'aquestes dinàmiques hi ha els debats a classe, que no requereixen un alt nivell acadèmic per poder participar-hi i que permet trencar certs rols i lideratges. També existeixen estratègies per aconseguir una atenció més individualitzada, metodologies que fomenten la participació a l'aula, el treball amb grups heterogenis que combinen persones amb diferents nivells d'aprenentatge i ritmes.

Sempre hi ha diferents lectures de la realitat: hi ha professorat que necessita que l'alumnat es mantingui en silenci com indicador que està escoltant, però a vegades cert nivell de soroll és indicatiu del treball que s'està fent. Amb el temps i la pràctica, l'alumnat va normalitzant altres tipus d'organització i progressivament no es requereix tanta estona de preparació ni les seves reaccions tenen les mateixes característiques que al principi.

En el treball a l'aula es gaudeix d'espais per desenvolupar certa creativitat i llibertat per a treballar, tot i les restriccions administratives. És molt important treballar per un procés de canvi continuat, adaptant-lo constantment a les noves realitats que sorgeixen: s'analitzen situacions concretes d'aula com un petit estudi intern d'un centre per a observar en quins horaris i en quins espais l'alumnat té conductes més positives i en quins altres en té de més conflictives. És un exercici molt important per disposar d'informació rellevant contextualitzada i per evitar generalitzacions que comporten reduccionismes (*"Avui la canalla ha estat molt moguda"* sense tenir en compte les diferències entre la canalla i entre moments del dia). A l'hora de realitzar activitats noves a la pràctica docent quotidiana s'ha de ser flexible a cada situació concreta: l'alumnat té molta variabilitat segons el dia i el moment, fet que requereix adaptar-ne l'ensenyament.

Es reflexiona sobre l'abast de l'atenció a la *diversitat*, que podria portar a pensar que cada infant necessitaria una escola o un professorat específic. D'altra banda s'explicita que, per educar atenent la diversitat de tot l'alumnat, és imprescindible comptar amb la resta de l'equip docent. Sovint hi ha condicions restringides, però hi ha maneres d'optimitzar-les: per exemple preparant, llegint prèviament les qüestions a decidir, etc.. Es proposa usar eines (com el sociograma) per analitzar les relacions que es donen en l'alumnat i poder detectar si hi ha situacions abusives.

A l'aula es treballa la diversitat cultural, reafirmant la idea que totes les persones són iguals: hi ha escoles on s'ha treballat molt des de la psicomotricitat, amb experiències d'intervenció a través de la dansa. Es reafirmen les accions positives de l'alumnat, sobretot quan trenquen amb tendències negatives d'aquest. S'explica un cas en què un nen no volia donar-li la mà a un altre per raons culturals: es va intervenir situant als dos infants davant d'un mirall, fent que descrivissin cada part del cos, per arribar a la conclusió que la única diferència era el color de pell. Es va fer que cada criatura es posés de costat per percebre els diferents tons de color, tan diversos entre sí.

Quant a situacions equitatives destaquen les experiències de l'aula d'acollida, un grup amb molta diversitat d'edat, on es genera un clima d'ajuda i igualtat entre l'alumnat, sobretot en relació a l'aprenentatge de la llengua. Es comenta el cas d'acollida positiva d'un noi nouvingut que només parlava en anglès i de seguida un altre alumne, que volia practicar l'idioma, es va ajuntar amb ell, integrant-lo al seu grup d'amistats. Hi ha diferents processos d'integració de l'alumnat nouvingut, per part del grup d'iguals, en funció de la procedència. També hi ha experiències de convivència positiva entre l'alumnat tenint en compte la diversitat funcional.

Als 3 anys els infants ja tenen consciència de ser nenes o nens i sobre allò què encaixa i què no per al seu *gènere*. Aquests missatges estereotipats tenen molt de pes i és important poder contrarestar-los amb la pràctica educativa. S'intervé per garantir que els grups, parelles, files i rotllanes siguin el més heterogènies possibles: si es dona una situació en què nens i nenes es segreguen, posar-ho de manifest i intervenir per a canviar-ho. S'ha de considerar l'actitud de seguretat que transmet normalitat (envers una activitat transgressora que pot frenar o evitar la seva censura). A educació infantil han de jugar conjuntament les nenes i els nens en joc

simbòlic amb activitats tradicionalment considerades femenines o masculines, per normalitzar el fet que tothom pot jugar a tot.

És important reflexionar sobre com i quan intervenir, tenint en compte que hi ha el risc de reproduir els processos discriminatoris que guien la societat. S'ha d'assumir, com a claustre, un objectiu comú, per tal de trobar les estratègies adequades des d'una visió global. S'ha d'intervenir estratègicament per crear un escenari on poder experimentar una situació d'equitat.

No es veu la necessitat d'intervenció en casos de superació del gènere perquè no es dona una situació de discriminació sinó que el comportament es viu de manera normalitzada. Es considera que sovint hi influeixen més les pors i estereotips de les persones adultes que les reaccions dels infants (com les respostes d'aquests comportaments al carrer). Les criatures són esponges i capten de seguida les pors i actituds de la gent adulta, de manera que cal estar alerta, també com a professionals, per veure què s'està transmetent als infants.

B. Treballar per al canvi

L'organització educativa, com qualsevol organització viva, és dinàmica i un gran repte, on es donen canvis constants a nivell col·lectiu i individual. També es reflexiona sobre el repte que suposa l'existència d'un discurs políticament correcte, en contraposició amb el canvi profund d'actituds i comportaments. Sense oblidar les contradiccions internes en l'àmbit professional i la necessària autocrítica del professorat. Es tracta d'un gran canvi que requereix unes prèvies molt importants, de manera que s'ha d'anar adquirint les destreses necessàries. Però el primer pas és que el professorat cregui veritablement que pot fer quelcom per canviar-ho. Essent el claustre un bon espai per discutir, recolzar i posar sobre la taula totes aquestes qüestions. I que, tot i les restriccions des del Departament, com a docents gaudeixen de certa autonomia per poder adaptar-se en un moment donat.

És un repte treballar des de les singularitats i realitats dels infants, i hi han estratègies i accions que converteixen la diversitat en riquesa, sense ser una càrrega excessiva pel professorat: és molt útil la metodologia participativa, que fomenta la cohesió grupal i el coneixement personal. Es valora com a idea clau que l'escola tingui una filosofia de centre i en aquesta línia és necessari l'intercanvi entre el claustre, per a enriquir el treball, augmentar la seva cohesió i facilitar l'assumpció de projectes.

L'homogeneïtat ve marcada pel Departament d'Ensenyament, sobretot en *l'agrupament de l'alumnat* per criteri d'edat, tendència homogeneïtzadora que es critica especialment. És interessant ajuntar alumnat de diferents nivells perquè això estimula a tots els infants: a uns per tenir un referent de més edat dins el grup d'iguals i als altres pel que comporta de responsabilitat respecte d'una persona de menys edat. Davant la idea de tria lliure per part de l'alumnat en els agrupaments, s'explicita que les agrupacions lliures generen exclusions i que és legítim intervenir-hi per a facilitar el màxim d'oportunitats relacionals. Entre l'alumnat que es tracta superficialment, o que no es coneix entre sí, al fomentar aquestes interaccions més dirigides pel professorat, s'obren més possibilitats d'interaccions positives.

El professorat desitjaria fer canvis a molts nivells, però tenen molta consciència dels límits: els agradaria *no avaluar només els coneixements* sinó també altres competències personals, però el sistema està molt orientat al mercat laboral. Es reflexiona sobre la interacció entre els coneixements acadèmics i les competències socials, relacionals i afectives.

Es reflexiona sobre les *resistències de l'alumnat* a canviar actituds i comportaments sexistes i racistes, entre d'altres, i el paper que hi pot desenvolupar el professorat, així com també sobre el pes de l'institut en l'educació de l'alumnat. Es destaca la importància d'educar l'alumnat per a què es formi un criteri propi i es parla també de resistències de les pròpies famílies, que poden xocar amb el treball educatiu que es fa al centre educatiu.

La clau és el pensament crític, i és molt útil crear situacions on l'alumnat reflexioni, argumenti i discuteixi per a defensar la seva opinió de manera fonamentada, potenciant així la construcció d'un criteri propi. És important poder parlar les coses a l'aula, com a inversió que té implicacions en la qualitat de l'ensenyament i això s'ha de poder transmetre a les famílies. El benestar de la canalla millora el seu aprenentatge. També es diferencia conceptualment entre poder, com a exercici jeràrquic, i autoritat, lligada al desenvolupament de rols i com a reconeixement per part de l'alumnat al coneixement i experiència del professorat, construïts sobre la base del treball quotidià a les aules. Un treball que genera canvis, com amb les noies gitanes, en quant a la seva seguretat, en la decisió de voler seguir estudiant, etc. També hi han exemples d'aprenentatges molt interessants que es donen gràcies a la interculturalitat.

Tenir més d'una línia no garanteix que s'aconsegueixi una *cultura de treball compartida*, que es doni un intercanvi formal entre el professorat. Normalment la comunicació es dona de manera informal (als passadissos, a les pauses, etcètera) i les obligacions del dia a dia no hi ajuden. Però es poden trobar estratègies per aconseguir-ho. La formació s'encamina a aquesta finalitat, permetent aquest espai d'intercanvi formal: l'intercanvi permet ajustar millor les intervencions i són necessaris aquests canals de comunicació per a què l'alumnat segueixi tota la trajectòria acadèmica encara que canviï el professorat. És un avantatge comptar amb un equip de professorat unit i informat del que passa al centre, a l'hora de tractar situacions de conflicte, com ara als patis, l'espai on es donaven més incidents, i dissenyar intervencions específiques per fer-hi front.

C. Canal de comunicació i transmissió de missatges entre l'escola i la família.

Hi ha acord entre la majoria del professorat quant a la dificultat per a treballar la interculturalitat (és important la sensibilització del professorat per treballar aquest tema): es posen exemples de realitats d'altres països i es comenta que veuen una tendència a l'obertura en l'alumnat. És freqüent que en marxar del lloc de naixement i arribar a un entorn cultural nou i desconegut es doni una certa guetització. També es reflexiona sobre la influència del procés de migració en les estructures familiars i el repartiment de rols de gènere: hi ha alumnat que no considera com a treball la feina de les dones a la llar (es comenta que això es pot deure a la distància que sent l'alumnat migrant envers la cultura del país d'arribada). Respecte al tema religiós, es valora molt positivament el respecte de l'alumnat envers les altres religions: hi ha comentaris respecte a que, en canvi, no valoren l'ateisme. L'alumnat, com a part de la població nouvinguda, està en contradicció permanent entre voler diferenciar-se i la por o angoixa a patir rebuig.

Els prejudicis estan més marcats entre la població adulta que no pas entre la canalla, però existeixen: per exemple, en casos d'infants amb comportament que no són els habituals, la resta del grup expressa un rebuig, els etiqueta i els dona la culpa de malifetes encara que no en siguin responsables (aquesta mena de situacions ja es pot donar a educació infantil).

Es reflexiona sobre la influència de factors d'idiosincràsia i personalitat en casos d'assetjament escolar: intervenen molts factors en els casos d'assetjament i és important, com a factor de protecció, la acceptació i el suport afectiu de la família, per a què la criatura desenvolupi al màxim la seva potencialitat i autoestima.

Es planteja la qüestió de fins a quin punt cal donar informació a l'alumnat del grup classe sobre les possibles malalties, que no són evidents, d'alguns dels seus membres: s'ha de facilitar informació, però mai personalitzant-ho o focalitzant-ho en un alumne o alumna, pel dret a la intimitat de l'alumnat i les seves famílies, essent més interessant treballar el respecte per la diversitat en tots els sentits, amb activitats que fomentin l'empatia, ja que totes les persones en un moment donat podem patir o exercir abús de poder. Sobre aquest darrer aspecte, s'especifica el pati i l'hora de menjador com a espais i moments amb majors possibilitats de reproduir dinàmiques de poder, ja que no hi ha intervenció del professorat.

Lectura i discussió de l'article "Perquè les paraules no se les enduu el vent...", de Teresa Meana Suárez

La cultura és el reflex de la construcció de la societat i aquesta està feta des de la mesura dels homes i amb menyspreu de les aportacions de les dones. La llengua és una manifestació d'aquesta cultura, de manera que llengua i societat s'influeixen mútuament (el poder de les paraules). La llengua no només és comunicació sinó que comporta un conjunt de valors.

El llenguatge s'ha estructurat en masculí al llarg del temps, per exemple el fet de parlar dels homes de la Prehistòria, en comptes d'usar el terme humanitat. El llenguatge té efectes en la imatge de les dones (com les paraules despectives que existeixen en femení): si es canvia l'ús de la llengua, canviarà el pensament i la concepció de la realitat. No s'ha d'oblidar que les paraules reproduïxen rols de gènere.

La llengua evoluciona i per tant, es pot modificar. El llenguatge és el reflex de la societat i se'l pot usar per transmetre valors i garantir la igualtat (ser conscients del potencial enriquidor d'aquests canvis). Es parla de la dificultat de trobar alternatives a paraules que s'utilitzen diàriament, però la pràctica en la utilització del llenguatge inclou permet trobar alternatives útils i pròpies (com l'ús de nenes i nens, intercanviant l'ordre per a prioritzar la forma femenina): hi ha una major dificultat per aconseguir-lo en el llenguatge oral, que porta a usar inconscientment fórmules no inclusives. Hi ha dificultats per fer servir certes fórmules en moments en què hi ha molta feina (l'economia del llenguatge facilita la trajectòria androcèntrica). Es planteja la viabilitat de l'ús del femení genèric, encara que és més acceptat la utilització del femení genèric si hi ha una majoria de dones o el masculí genèric si majoritàriament hi ha homes. Es parla sobre la importància del *salt semàntic* en el discurs, com en el cas: "*Tots els egipcis van baixar al riu, menys la gent gran, les dones i els nens*". També s'ironitza sobre la utilització del masculí genèric en frases que tenen connotacions negatives, com per exemple: "*L'home destrossa el Medi Ambient*".

S'ha de diferenciar entre els termes sexisme, que relega a les dones i té una voluntat clara de menyspreu envers les dones, atorgant diferent valor a allò femení, enfront d'allò masculí, i l'androcentrisme, que té a veure amb el punt de vista de *l'home com a mesura de totes les coses*, extrapolant el model dels homes com a vàlid per a tota la humanitat i invisibilitzant l'experiència de les dones (la història només reflecteix el rol masculí, de manera que sembla que l'evolució sigui només gràcies a la majoria d'homes i a molt poques dones). Ambdós conceptes coincideixen en deixar de banda a les dones. Es debat sobre si hi ha més presència d'androcentrisme que sexisme a la societat, o si pel contrari, es tracta de fenòmens relacionats. Al llarg de la història de la societat no apareix el paper de la dona, tot i que n'hi ha hagut de molt importants: no és que hi hagi poques dones amb poder, sinó que no ha estat reconegut ni a la societat ni en el llenguatge. El poder que han tingut les dones, diferent al que han exercit els homes, s'ha deixat en un segon pla. Un efecte del llenguatge sexista és la invisibilització de les dones (es pot apreciar als mitjans de comunicació): allò que no s'anomena no existeix. Per això és rellevant intervenir en el llenguatge sexista, per a canviar la societat perquè aquest és un àmbit més on es manifesta el masclisme i a nivell simbòlic

reflecteix l'ordre social patriarcal. I s'han de conèixer les vivències personals de les dones al respecte.

Es parla sobre la teoria de l'origen del patriarcat, a partir del pas de societats nòmades a societats sedentàries que comporta l'acumulació de béns, de manera que per a regular l'herència, es volia assegurar la descendència, amb la filiació patrilínea i el control i repressió de la sexualitat de les dones. Hi ha diferència en la transgressió de rols tradicionals per part d'homes o de dones, més castigada en els primers, degut a la major valoració social de tot allò considerat masculí i, en conseqüència, es censura tot intent de deixar de banda aquests valors. Existeixen influències de la desigualtat en el mercat laboral: diferència salarial entre homes i dones que realitzen tasques similars. Un altre exemple de desigualtat té a veure amb les preguntes sobre la vida personal de les dones (en les entrevistes de feina) i es compara la situació d'aquí amb els països del Nord d'Europa, on es fan polítiques de conciliació laboral i familiar per a fomentar un augment de la natalitat.

El tracte diferencial es dona ja en nadons, en funció del seu sexe. I continua amb les joguines sexualitzades, en què fins i tot és desigual el seu preu. Altres aspectes del sexisme són: la importància de la pèrdua del cognom de les dones al casar-se en alguns països (la pèrdua del cognom de la dona al casar-se en determinades societats europees es considera un ritual masculista); l'ordre patrilínea dels cognoms (es parla de la conveniència d'intercanviar l'ordre). Un altre exemple de diferenciació amb marca de gènere és el fet que en encarregar taula en un restaurant sovint es posa el cognom del marit. En un altre ordre de coses, destaca la diferenciació en el tracte, anomenant als homes pel seu cognom i a les dones pel seu nom (diferenciació de tracte a dones i a homes a nivell protocol·lari).

Com a exemples de sexisme a la llengua tenim l'ús d'expressions negatives que només són vàlides per les dones com *mala pècora*, o paraules que canvien de significat segons el gènere gramatical com: *home públic* o *dona pública*. Altres termes tenen implicacions negatives si estan relacionats amb les dones, com *conyàs*, i positives si tenen a veure amb els homes, com *collonut*. Altres exemples semblants es donen a Mèxic on s'usa *padre* com adjectiu per a referir-se a quelcom bo i *madre* a quelcom negatiu. Hi ha un debat sobre la presència de sexisme a la llengua anglesa, sobre la presència o no de la marca en masculí o si no s'hi marca el gènere en aquesta llengua, tenint en compte les diferències quant al gènere gramatical: en la traducció de paraules angleses al català, per defecte, es marquen en masculí quan en la llengua original no es fa aquesta diferència (s'usa per exemple *children* per referir-se a filles i fills i no *sons* que només fa referència als fills).

La formalitat d'algunes alternatives de llenguatge inclusiu desentonen amb el vincle més proper que s'estableix amb la canalla. Els canvis formals del llenguatge, sense partir d'un canvi d'actitud, comporta l'elaboració de textos artificiosos i carregosos, com ara l'ús excessiu de les barres, i possibles conseqüències d'un ús aferrissat del llenguatge inclusiu i altres mesures relacionades, de cara a les famílies, fet que pot ser percebut com a radical (es dona un petit debat sobre la vivència del llenguatge sexista per part de les pròpies dones i les resistències al canvi que es produeixen).

Es té la visió d'anar incorporant aquest llenguatge per tal de canviar la societat (rellevància de canviar el llenguatge com a persones educadores i no invisibilitzar les dones i nenes al adreçar-se en masculí a la classe). A classe s'intenta usar un llenguatge inclusiu, parlant de nens i nenes i nomenant les fórmules femenines dels oficis, tot i la dificultat que comporta aquest canvi (es recomana la realització d'exercicis per a treballar amb la canalla). És necessari tenir en compte aquells infants que no encaixen en els rols de gènere esperats, així com de fer intervencions educatives dirigides a les majories que sí que reproduïen dits rols, per a oferir més opcions i obertura. És important la influència dels contes infantils en la reproducció d'aquestes imatges negatives sobre les dones, com per exemple en el cas de la Ventafocs. Es treballa el tema per compensar les desigualtats i fins i tot s'han realitzat tallers específics relacionats. Hi ha dificultats originades en el nivell d'abstracció que suposen alguns termes genèrics com "família", "infants", "professorat", "alumnat", de cara a la canalla i a les famílies, així com les possibles dificultats de comprensió per a persones d'altres procedències geogràfiques. Exemples de construccions gramaticals per evitar el masculí genèric: "Convoquem a pares i mares", "Convoquem a les famílies" "Us convoquem". Per adreçar-se a les famílies, cal usar el terme *família*, que inclou tota la diversitat d'estructures familiars i es proposa l'ús d'AFA (Associació de Famílies) en comptes d'AMPA.

APORTACIONS

Els actuals mecanismes del llenguatge serveixen per fer invisibles les dones i es justifica l'ús del masculí genèric fent referència a l'economia del llenguatge (el fet d'usar la paraula home, dins del mateix discurs per fer referència a tota la humanitat en primer lloc i a continuació, exclusivament al gènere masculí). Actualment moltes editorials han revisat el llenguatge d'alguns llibres de text: és important usar un llenguatge inclusiu per abastar a totes les persones i realitats, com passa amb el terme famílies. Hi ha escoles que, en la documentació oficial, s'adrecen a les famílies usant aquest terme, *famílies*, i deixant enrere el de "pares". Es proposa l'ús de termes com *alumnat*, *professorat* i *famílies* i es comenta que aquest últim és inclusiu respecte a la diversitat d'estructures familiars (d'acollida, homoparentals, reconstituïdes, etc.).

Com afecta el fet de no nomenar les coses en femení? Hi ha una relació dialèctica entre llengua i pensament: per exemple, anomenant la professió de bombera, que si no es fa la canalla ni tan sols s'imagina que existeixi. Per una altra banda s'explica que en el diccionari es veu clarament l'ordenació social que marca el masculí com a norma i el femení com a apèndix (jardiner/a). Per altra banda, falten paraules per designar el femení de certs oficis, com per exemple paleta, ja que en femení es produeix una superposició amb l'objecte.

S'explica la diferència conceptual entre androcentrisme i sexisme (punt de vista, àmbit intel·lectual, i valoració, àmbit actitudinal, respectivament), i es destaca la càrrega política que hi ha darrera de l'ús aparentment neutral de la llengua (es proposa usar alternativament el femení genèric, com a posicionament polític). En la història moderna s'ha ocultat documentació i testimonis que recullen la presència i obra de les dones i es destaca el paper de tot el col·lectiu en relació a la cura de la vida, que s'ha relegat i ocultat, considerant que la història només té a veure amb situacions de dominació. Es destaca la importància de fer

reflexionar i pensar a l'alumnat sobre la distribució de tasques productives i reproductives entre dones i homes, tenint en compte que els canvis d'actitud es produeixen a llarg termini.

Es parla de la trajectòria històrica patriarcal, en contraposició a la tendència recent d'avanços en l'assoliment de drets de les dones. Hi ha una relació dialèctica entre pensament i llenguatge i el fet d'anomenar unes coses i no altres té conseqüències en la concepció del món, en el sistema de representacions i en el propi projecte de vida. L'ús del terme bombera, molt poc estès, comporta la impossibilitat d'imaginar-se en aquesta professió per a moltes nenes. Per tant, es posa de manifest el pes del llenguatge androcèntric en l'elecció professional, tot i que no és pas l'únic. També es reflexiona sobre l'absència de referents masculins en professions tradicionalment femenines, com per exemple llevador, i d'altra banda com en incorporar-s'hi (són els homes els que porten l'èxit professional associat, com en el cas dels cuiners). S'explica una experiència d'un mestre d'escola bressol, que es trobà amb moltes reticències per part de l'àvia d'una criatura per a què ell se'n fes càrrec: així que va deixar que la dona es quedés per observar com en tenia cura (algunes persones rebutgen la presència d'homes mestres parvulistes).

Es reflexiona sobre el major accés a material pornogràfic per part del col·lectiu adolescent, gràcies a Internet i a les xarxes socials. Aquests continguts, que arriben molt fàcilment, tenen un gran impacte en les violències de gènere. S'emfasitza la necessitat d'una tasca educativa, per part dels centres educatius i d'altres agents socialitzadors, per normalitzar els cossos, l'educació afectiu sexual i l'acostament respectuós envers totes les persones.

La llengua escrita ofereix més temps per pensar, en contraposició al llenguatge oral, marcat per la immediatesa. Es proposa l'ús d'onomatopeies, com el *shhht!* per demanar silenci o l'ús del femení genèric si hi ha una majoria de noies i del masculí genèric si la majoria són nois. S'ha de pensar en diferents estratègies escrites, més enllà de les barres que poden fer carregós el text, com ara l'ús de fórmules completes (mares i pares), intercanviant l'ordre i tenint en compte que no es tracta d'una duplicitat en la informació perquè al·ludeix a significats diferents. S'han de cercar conceptes genèrics útils que no impliquin llunyania amb les persones receptores, especialment per a referir-se a les famílies. En aquest sentit, l'ús del terme família és inclusor i recull tota la diversitat d'estructures familiars. Es comenta que les nenes més petites no es senten representades quan es parla de nens, però a partir de certa edat ho normalitzen (aprenen que el masculí genèric en teoria "les inclou").

D'altra banda, es comenten els canvis ocorreguts en el mateix llenguatge, el qual és més inclusiu que anys enrere i es reflexiona sobre la dificultat per canviar aquests hàbits en generacions més grans. També es discuteix sobre la utilització de fórmules amb subjecte elidit o combinar el masculí genèric amb el femení genèric. L'ús del femení genèric també obre el debat sobre el seu impacte en els homes (impacte negatiu degut a la asimetria social) i sobre l'existència de paraules que adopten un significat pejoratiu en la seva fórmula femenina.

Pel que fa a la pregunta Quina importància té el llenguatge inclusiu a la pràctica escolar?, es considera que és útil per prendre consciència sobre el sexisme a la llengua i buscar alternatives reals. Es reflexiona sobre la segregació horitzontal i vertical en algunes professions, com

l'educació, en què hi ha més presència de dones que d'homes i aquests se solen concentrar en nivells educatius més alts o en càrrecs de responsabilitat. Es reflexiona sobre el pes tan important de l'escola per treballar la llengua (el llenguatge no és una qüestió merament formal sinó que té a veure amb la representació simbòlica del món) i es destaca la importància de la pràctica en l'ús del llenguatge inclusiu (de gran importància, especialment en la matèria de llengua, però també a l'hora de crear referents i pensament, tenint en compte el pes del professorat a l'etapa de l'adolescència). Alguns exemples tenen a veure amb canvis en la documentació oficial, la seva incorporació en els treballs de l'alumnat i l'ús del llenguatge inclusiu per treballar la gramàtica i l'estructura de la llengua, des d'una mirada de gènere. Hi ha exemples visibles de canvis en el llenguatge com la substitució d'APA per AMPA. Es comenta que seria d'utilitat elaborar una guia de llenguatge inclusiu i tenir-la penjada a Secretaria del centre o repartir-la entre tot el professorat. Una altra proposta és crear un grup d'alumnat, a partir del projecte de coeducació, que s'encarregui d'observar i analitzar el centre en aquests aspectes.

En quant a canvis assumibles que el professorat pot portar a la pràctica, tant individualment com en el centre, es fan propostes en relació a la retolació del centre, els càrrecs de l'alumnat i a nivell curricular, la incorporació de poemes d'autores, per a contrarestar la poca presència d'aquestes. Es proposa també usar paraules en femení d'oficis on les dones estan infra-representades, com ara "bombera" i se suggereix la incorporació de rols alternatius als tradicionals en els exemples que es posen a classe, en els problemes de matemàtiques (per exemple: "*Una conductora d'autobús...*" o "*El pare se'n va a comprar...*").

Es posen de manifest intervencions de centre enfront la violència verbal així com exercicis de classe per a reflexionar en aquesta línia.

Es produeix un debat intern en el grup de reflexió, en relació al gènere i les diferents cultures de procedència. Es destaca la importància dels Drets Humans com a criteri per valorar situacions relacionades amb aquest debat. Es reflexiona sobre la presència d'estereotips racistes a la llengua i l'ús de certes paraules relacionades, a mode d'insult, així com el mateix concepte de *raça*, desacreditat teòricament i políticament.

Es reflexiona sobre la diversitat de contextos culturals i les seves implicacions en aquest àmbit. Per exemple, les alumnes llatinoamericanes es queixen que tenen més responsabilitats domèstiques que no pas els seus germans i l'alumnat d'ètnia gitana mostra una major acceptació de la divisió sexual del treball. Es parla sobre els canvis ocorreguts en aquest sentit, des de l'Època prehistòrica fins a l'actualitat i el caràcter recent de molts d'aquests. D'altra banda es plantegen teories sobre l'evolució de les cultures i la influència de les lluites històriques en el present. Es comenta, irònicament, que avui dia les dones s'encarreguen tant de la recollida com de la caça, com a metàfora de fer la compra.

Es planteja la conveniència de treballar l'educació afectiu sexual des de les primeres edats per tal de garantir un desenvolupament integral i l'establiment futur de relacions equitatives, responsables i satisfactòries. Es reflexiona sobre els models de bellesa imperants i la no correspondència amb els gustos subjectius i diversos entre les persones. Es parla sobre els canvis en l'acceptació del propi cos i la intimitat en les noves generacions, així com la hipersexualització de les noies i dones. Les activitats d'educació física estan pensades en la

línia de promoure un contacte físic respectuós, treballant la distància i els codis relacionals, que són variables en funció del context cultural.

D'altra banda es debat sobre la funció de l'escola i la família com a educadora en valors i el paper de la primera en la transmissió d'esperit crític en front els mitjans de comunicació. En relació a aquest punt, es discuteix sobre la influència de la publicitat i els mitjans de comunicació en els comportaments de gènere, per exemple mostrant dones aparentment alliberades sexualment, que no es correspon amb la realitat de la majoria d'aquestes.

Es parla de la influència sexista de sèries televisives de gran abast i l'impacte emocional de la discussió envers aquests temes, tant en homes com en dones (hi ha una repressió envers els homes quan fan quelcom tradicionalment considerat femení). I de les implicacions de la imatge exigida a les dones que apareixen als mitjans de comunicació i que han de respondre a uns ideals de bellesa per a ser reconegudes professionalment.

S'analitzen alguns anuncis publicitaris, així com sèries televisives juvenils i pel·lícules adreçades a adolescents on hi apareixen components característics de relacions abusives, com la pressió per a tenir relacions sexuals o el fet d'assumir relacions sexuals de risc: s'han de prevenir les relacions abusives dins les parelles, que cada cop s'hi donen en parelles més joves. També es denuncien els models masculins tradicionals que es representen en alguns programes i sèries televisives de gran abast, així com la presència d'estereotips sexistes, racistes i una imatge negativa de les parelles. Hi ha consens en què la millor estratègia davant d'aquestes qüestions, és d'educar noies i nois en el pensament crític. S'afirma que alguns programes televisius justifiquen la presència d'aquests estereotips al·legant que es fa en clau humorística i sense una intenció educativa. En contraposició, es citen alguns exemples televisius que estan tenint un impacte positiu en la canalla, presentant com a desitjable per a molts nois un treball tradicionalment considerat femení, com és la cuina.

Es posen exemples d'intervencions educatives al pati escolar per a possibilitar jocs sense pilota, com la dansa. Es reflexiona sobre la conveniència d'intervenir amb l'alumnat per a garantir la llibertat d'aquest, ja que del contrari, els rols de gènere no permeten que es facin tries veritablement lliures.

Es parla sobre la diferent valoració dels esports femenins en contraposició als masculins, tot i que hi ha hagut algunes millores, en aquest i altres àmbits, encara que homes i dones segueixen reproduint comportaments sexistes.

Visionat i discussió del Documental “Té sexe el meu cervell?”

El professorat valora que el documental desmitifiqui moltes creences i que porti una visió científica multidisciplinària. En destaca el qüestionament del determinisme biològic quant a les diferències entre dones i homes i emfasitza la construcció social d'aquestes categories, que comporta maneres diferenciades de relacionar-se i de veure el món. El documental trenca amb els mites sobre allò considerat innat: partint de què els éssers humans neixen amb un desenvolupament del 25% del cervell (com a conseqüència del bipedisme), les persones educadores hi tenen una gran responsabilitat, resultant, també clau, el tipus de jocs i de joguines que s'utilitzen en la infància. També es planteja que només aporta explicacions mitològiques sobre els orígens de l'ordre social asimètric (el mite d'Aristòfanes sobre l'origen de dones i homes i de l'orientació del desig, que deriva en la recerca de la complementarietat en la parella per arribar a ser éssers complets).

Els gens: es destaca que és poca la càrrega genètica que aporta el cromosoma Y en comparació amb el cromosoma X, fet que desmuntaria alguns arguments patriarcals sobre la superioritat masculina. Els avenços científics han permès observar que la divisió entre parelles de cromosomes XX i XY no és tan estricta i que existeix una bona diversitat, algunes de les quals tenen repercussions més visibles i d'altres menys. Aquesta diversitat es posa en evidència també a nivell de morfologia del cervell i dels rostres humans, ja que no n'hi ha dos d'iguals. Els estudis d'epigenètica demostren que l'ambient pot activar l'expressió de certs gens que d'altra manera no hi serien i fins i tot transmetre'ls hereditàriament.

Les hormones: es destaca la presència de les mateixes hormones sexuals en homes i dones, en concret l'estradiol, a partir del qual es forma la testosterona i els estrògens. Algunes hormones classificades com a masculines es creen a partir d'altres de femenines i que per tant, ni tan sols a nivell biològic, el binarisme estricte entre homes i dones no queda tan dibuixat. Es planteja que difícilment poden existir persones caracteritzades, des d'un punt de vista hormonal, al cent per cent com a dones o com a homes. Es fa esment a l'experiment del documental realitzat amb guatlles, en què s'injecten hormones a un mascle castrat, cosa que el motiva per a l'aparellament amb la femella i, en relació amb aquesta qüestió, es parla de l'ús d'hormones per a altres aplicacions com ara disfuncions sexuals o manipulació del cos en el cas de les persones *trans*.

La configuració cerebral: al documental es constata que, a primera vista, tots els cervells són iguals, però de prop són tots diferents, com les cares de les persones. Es reflexiona sobre l'ús de certs arguments de caràcter biològic per justificar les desigualtats socials entre dones i homes, especialment en fer comparacions amb certes espècies animals. S'hi arriba a la conclusió que l'experiència configura al cervell i no al revés, de manera que es poden modificar comportaments i rols de gènere. En relació amb aquesta idea es reflexiona també sobre el significat de la intel·ligència, que s'acostuma a associar, erròniament, amb el nivell de formació i s'exposen exemples propers. S'emfasitza que allò important és l'estimulació dels infants i s'introdueix el tema de la influència de factors psicològics i emocionals en l'aprenentatge. El documental demostra que la pràctica i l'experiència transformen el cervell a nivell morfològic

(es demostra la flexibilitat i les possibilitats de modificació que implica la plasticitat neuronal). Es posa de relleu l'explicació segons la qual el cervell humà té un intens procés de desenvolupament després del naixement (al moment del naixement, el cervell humà està desenvolupat només un 25%, a diferència d'altres animals que naixen amb un 75% aproximadament) i fins als set anys, encara que segueix en constant transformació durant tota la vida. Aquesta darrera qüestió es fa palesa en casos de traumatismes cranials, on les neurones sanes assumeixen les funcions de les que han quedat malmeses, amb major intensitat com més jove és la persona.

L'herència dels nostres avantpassats: s'analitzen els mites que s'enfonsen amb l'argumentació del documental, com la creença que durant la Prehistòria les dones es quedaven a casa i els homes anaven a caçar. No existeixen evidències empíriques que demostrin que hi hagués una especialització de tasques segons el sexe. Es planteja la teoria que ubica l'origen del Patriarcat en el pas de societats nòmades a sedentàries, en el control de la propietat i la sexualitat de les dones, amb la finalitat d'assegurar la descendència legítima i es comenta que existeixen mites patriarcals en la interpretació de la fecundació. Es reflexiona sobre la lectura esbiaixada del passat prenent com a referència el present i l'androcentrisme, que s'utilitza per justificar i reforçar la divisió sexual del treball. Es citen investigacions que parlen de societats matriarcals en la Prehistòria i es recuperen exemples com la concepció de la sexualitat en la Grècia Clàssica.

Es debat sobre el biaix de gènere en l'arqueologia, que estableix paral·lelismes amb comunitats tribals socialment considerades menys civilitzades, escollint-ne algunes en concret entre la gran varietat de possibilitats i tipus de famílies existents. Es destaquen les aportacions de la teoria feminista en l'epistemologia de la ciència.

Els estereotips: se'n destaca el mite segons el qual els homes són més bons en matemàtiques i les dones en llengües, que es desmunta amb les estadístiques sobre rendiment acadèmic que demostren millors notes en matemàtiques de les noies. Es reflexiona sobre el pes de les expectatives familiars i socials en la tria de professions, segregades per gènere (segregació horitzontal -expectatives diferencials en funció del sexe-), dins un marc històric. Aquestes expectatives socials dibuixen un horitzó de possibilitats determinat, en aquest cas lligades a la baixa valoració d'èxit, per les dones, en l'espai públic. Es planteja la influència dels rols tradicionals de gènere, que entre altres coses fomenten una major adaptació a la institució escolar per part de les noies i menor per part dels nois.

Diferenciació sexual del cervell: es parla sobre l'explicació de dues investigadores del documental que treballen en un banc de cervells i que defensen que tots els cervells són diferents entre sí i que no s'aprecien variacions significatives entre dones i homes. Respecte a les diferències entre els cervells de les dones i els homes, es planteja la seva existència a partir de la plasticitat neuronal lligada a les influències de l'entorn social. Es posa l'accent en la importància que per al cervell té l'entorn, especialment en edats primerenques, donat que l'ésser humà neix amb un desenvolupament cerebral força incomplet. Lligat amb això, es destaca la influència dels jocs tradicionalment considerats com a femenins o masculins, que funcionen en la construcció de gènere.

L'aprenentatge del rol sexual: es ressalta la dificultat de fer tries en llibertat respecte a l'orientació professional, ja que la socialització de gènere implica la incorporació inconscient de determinats valors que influeixen en les decisions que es prenen. Es reflexiona sobre la importància dels primers anys de vida, ja que és el període de major desenvolupament del cervell humà. Es valora l'exemple de Finlàndia, on l'educació infantil té una gran valor social i la gent més preparada del sector treballa en aquesta etapa.

El sexe: es reflexiona sobre la hipersexualització de la societat contemporània i el mite segons el qual els homes tenen un desig sexual major que les dones, i fins i tot irrefrenable, ja que es tracta d'una qüestió d'aprenentatge, amb un paper important de la religió, i s'incideix en el seu ús intencionat per justificar certes agressions masclistes. Es discuteix sobre la influència de les hormones sexuals en el comportament eròtic i la censura d'aquest per part de la societat. També es parla sobre el mite d'Aristòfanes sobre l'origen de dones i homes, a partir d'un únic ésser amb dos sexes. Es relaciona amb la cultura de l'amor romàntic, segons la qual s'ha de cercar la complementarietat en la parella per esdevenir un ésser complet i amb les seves implicacions en la sobrevaloració de les relacions afectiu sexuals. S'emfasitza la necessitat de buscar la realització personal fora de la parella, la qual pot ser un recolzament o una font d'aprenentatge i creixement, però mai un complement indispensable. Es planteja la teoria dels Cercles Concèntrics de l'Amor, per a representar gràficament els models de parella amb dos cercles, essent la més equitativa la situació d'intersecció, en la què es comparteix una part amb la parella però es valoren per la seva importància altres esferes de desenvolupament de la vida de les persones.

L'ofensiva androcèntrica: es parla sobre la utilització de la genètica com a eina per a la categorització. La societat vol tenir aquesta eina per a categoritzar el que ha de ser un home i el que ha de ser una dona. Es barreja el costat científic amb la moral sota l'argument que com que és científic, és neutral (i no és així). Per això no existeixen els que fisiològicament no són ni masculí ni femení, o masculí i femení.

Es parla sobre la intersexualitat, la intervenció quirúrgica i l'estigma social que porta associat, així com exemples de síndromes i el dret a decidir sobre el propi cos i la identitat. Es posa l'exemple de la persona intersexual que apareix al documental, que planteja que no se sent ni home ni dona, o totes dues coses alhora o potser no s'identifica amb cap de les categories existents, la qual cosa trenca amb la creença que el sexe és una qüestió purament biològica i que l'expressió de gènere i l'orientació afectiu sexual van lligades. Es destaca la importància dels factors socials i d'identitat que poden variar al llarg de la vida. Es conclou que no hi ha persones que encaixin al 100% amb les categories restringides *dona* i *home*. S'analitzen exemples en relació a la infància i la influència de les famílies, així com sobre col·lectius o ambient hermètics i d'altres més oberts, en relació a la diversitat afectiu sexual i de gènere.

Es citen els estudis d'epistemologia feminista que evidencien la visió androcèntrica de la ciència i la història, i es planteja que les elits controlen els recursos econòmics i orienten les línies de investigació. Es reflexiona sobre alguns corrents de la neurociència que tendeixen a marcar una separació d'allò femení i masculí com dos compartiments rígids i estancs, contraposant-ho a l'explicació que aporta el documental sobre la infinitat de variacions que a nivell biològic es donen a la realitat en la constitució dels individus. Es cita l'exemple del nen que apareix al documental en una aula escolar, que dibuixa dos cervells molt detalladament i

que explica que hi ha diferències entre nenes i nens, qüestió també ratificada per altres membres del grup classe.

DEBAT

Es reflexiona sobre la funció històrica dels rols de gènere i l'ús d'aquesta perspectiva per a perpetuar les desigualtats existents actualment. Es valoren els avenços en qüestió de Drets Humans de les Dones, tot considerant les diferències a nivell geogràfic. Es parla de la classificació social jeràrquica i injusta en funció d'eixos de discriminació com el gènere, la diversitat funcional i la diversitat afectiu sexual. S'analitzen campanyes publicitàries tant de joguines com d'anuncis de productes de neteja, de marcat accent sexista, tot rescatant algun exemple més equitatiu. Es parla del concepte de *miratge de la igualtat*, posant l'accent en què no s'ha donat una transformació real de les estructures socials. S'evidencia el biaix de gènere en la ciència i l'ús d'arguments aparentment científics per a justificar desigualtats, com passava anteriorment amb l'homosexualitat, considerada una malaltia mental. I s'extrapola a l'exemple de religions monoteistes i la interpretació de les escriptures sagrades d'una manera extrema o moderada.

Es parla de les lluites històriques feministes i del paper d'algunes dones al llarg dels segles, gràcies a les quals es van aconseguir els avenços contemporanis. S'hi reflexiona sobre la importància de la lluita de persones anònimes, tenint en compte que, al món occidental, en altres temps les dones tenien vetat l'accés a determinats àmbits de coneixement.

Es contextualitzen els canvis morfològics del cervell a nivell històric, reflexionant sobre l'impacte dels avenços socials en equitat de gènere en les futures generacions, les quals podrien dissipar progressivament aquestes diferències cerebrals. Es posa sobre la taula la necessitat que els homes participin activament per aconseguir aquestes transformacions, tenint en compte l'heterogeneïtat dins del col·lectiu d'homes i destacant la presència de grups minoritaris d'aquests que reivindiquen una masculinitat no masclista i l'assumpció del rol de cura. S'esmenten alguns obstacles que dificulten aquests canvis, com el retrocés en comportaments que impliquen desigualtats de gènere que s'aprecien en la joventut, els reptes que planteja viure en una societat multicultural i la imposició de models masclistes associats al triomf de dones i homes, en detriment d'aspectes essencials com la cura de les persones i la maternitat. En relació a aquesta última, es reflexiona sobre els seus aspectes biològics i culturals, diferenciant la capacitat biològica de gestar i parir dels aspectes psicològics i culturals. Es parla de l'*instint maternal* i el *rellotge biològic* i es destaca la pressió exercida sobre les dones respecte a la maternitat, que no es dona en els homes. També se subratlla la seva importància i responsabilitat social, emfasitzant la decisió lliure al respecte, no condicionada per determinants biològics, ni sentiments de culpa. Es reivindica la llibertat per a triar la forma de viure, en aspectes com l'afectivitat i la sexualitat i en relació als projectes de vida. Es reflexiona sobre com el fet d'assumir aquesta llibertat genera veritables canvis en la societat.

Es reflexiona sobre el concepte de *triomfar a la vida*, sobre el qual es donen idees alternatives a les convencionals (aquí s'esmenta el paper dels mitjans de comunicació escrita, sobre tot les revistes especialitzades en temes per a homes i per a dones), menys competitives i més centrades en les persones i en la cura.

Es posa l'accent en la falta de referents històrics femenins i la presència de personatges femenins estereotipats i presentats com a objectes sexuals. Es destaca la invisibilització de les aportacions de les dones a la ciència (hi ha exemples d'intervencions positives, com ara l'acostament de la Universitat Politècnica de Catalunya als instituts per fomentar l'accés de les noies als estudis tècnics), que en part s'explica per la presència de pseudònims masculins de les dones i per la difusió de la seva obra amb el nom d'un home proper com ara el company sentimental. Es posa un exemple actual on s'utilitza l'estratègia contrària, que un escriptor signi amb pseudònim de dona perquè la seva obra tingui més acceptació entre el públic femení. S'analitza la representació de les dones professionals o amb poder, centrada en la imatge estètica i no en la seva tasca. S'esmenta la manipulació de les imatges per prestigiar o desprestigiar la carrera professional de les dones i a vegades també dels homes (exemple: un diari jueu ortodox va esborrar les dones polítiques que apareixien en una foto, deixant només als homes).

Es reflexiona sobre la necessitat de recuperar i explicar la història a les generacions joves, per tal d'oferir una perspectiva més àmplia de la realitat i la visió d'una evolució que comporta canvis importants que repercuteixen en el present: en el període franquista a l'estat espanyol, els homes feien el servei militar i les dones el servei social, sense els quals no es podia accedir a documentació tan important com el passaport o el carnet de conduir. Les lluites feministes i dels objectors de consciència van tenir un paper important per acabar amb aquestes situacions. D'altra banda, es parla d'alguns canvis importants, com la major llibertat sexual de les dones, de resultes de diferents factors com les seves lluites històriques, la seva independència econòmica i l'ús dels anticonceptius. També es fa referència a les escoles i les matèries segregades per a nenes i per a nens, lligades als rols de gènere, per a preparar-les per ser bones mares i esposes en el primer cas i per a la vida pública i el mercat laboral, en el segon.

Es posen exemples de sexisme a l'àmbit laboral, com per exemple la menor valoració de professions com la medicina a partir de la incorporació generalitzada de dones; la discriminació salarial; la manca de facilitats per a la conciliació laboral i familiar; la maternitat com a pretext per a la discriminació de les dones en la contractació laboral (es reflexiona sobre la responsabilitat social envers la maternitat); i la poca consideració del permís de paternitat (avui dia els permisos de paternitat encara representen un percentatge baix i es prenen en consideració els condicionants econòmics i els contextos laborals més facilitadors, com per exemple l'administració pública i el món educatiu i es defensa la responsabilitat social envers la maternitat). Respecta a una distribució més equitativa de tasques domèstiques i de cura, s'emfasitza el sentiment d'estranyesa que aquest canvi genera en algunes persones. Es planteja que

Es debat sobre professions que requereixen força i resistència física, els seus requisits físics d'accés i les expectatives de gènere que impedeixen que moltes dones, però també molt homes, hi accedeixin. S'enumeren feines tradicionalment considerades femenines que també requereixen força física, com per exemple la infermeria. Els conceptes de força i resistència física es construeixen des d'una mirada sexista, que valora la força bruta i no pas la resistència necessària per parir, per posar un exemple.

Es parla sobre la socialització de gènere i algunes de les seves conseqüències, com ara una major mortalitat masculina en edats joves, degut a comportaments de risc associats a la construcció de la masculinitat hegemònica. S'esmenten diferents formes de concebre la realitat, segons s'ocupi una posició de poder o d'opressió, i es posa com a exemple un canvi de tendència en el periodisme bèl·lic a partir de la incorporació de les dones a la professió, que van aportar una visió més centrada en les víctimes civils i en la vida quotidiana de les persones que es troben enmig dels conflictes armats.

Es debat sobre la violència masclista i es destaca que ha passat de presentar-se com un problema privat per a ésser considerada com a un problema social, tot i que segueix estant dimensionada molt per sota de la seva gravetat, si es compara amb exemples de violència en altres col·lectius, que amb un número menor de casos, generen una major alarma social. Es contraposa amb els països nòrdics on es donen més casos de violència masclista, degut a les majors quotes de llibertat de les que gaudeixen les dones i perquè hi ha una major sensibilitat per a incloure formes més subtils de violència en les estadístiques. Es fa esment d'alguns audiovisuals relacionats amb la prevenció de la violència masclista en la parella, entre els quals es citen uns reportatges fets a infants a Itàlia (malgrat la bona intenció de la realització, el paper atorgat a les nenes reproduceix l'esquema patriarcal). Es posa l'accent en l'elevada tolerància a la violència en la joventut i l'adolescència i s'esmenta les conclusions de diversos estudis sobre actituds de gent jove davant la diversitat afectiu sexual, en els que destaca una menor presència de prejudicis en les noies i major en els nois. Aquesta última circumstància es podria explicar en part per la gran pressió exercida sobre nois i homes per assumir la masculinitat hegemònica, cosa que exigeix una demostració constant de la seva virilitat, construïda en base a la misogínia i l'homofòbia.

Es comenta l'estudi amb micos i es reflexiona sobre el possible biaix en l'experiment ja que el significat que es dóna a les joguines és una atribució social: hi poden influir qüestions com la forma i colors d'aquestes, a més de la capacitat dels micos per mimetitzar-se amb l'entorn, de manera que si viuen en un zoològic poden observar conductes humanes i imitar-les. D'altra banda, es contraposa la diversitat de comportaments entre espècies de primats, entre les que es destaca l'espècie dels *bonobos* que tenen una cultura matriarcal i igualitària i les seves pràctiques sexuals (homosexuals i heterosexuals) serveixen per a resoldre conflictes i per a la reconciliació. S'extrapola l'anàlisi de mirada etnocèntrica i androcèntrica als documentals d'animals on, a mode d'exemple, s'invisibilitzen les conductes homosexual o s'hi presenten com a una anomalia, sense tenir en compte la basta diversitat etològica i fent passar com a naturals només un rang de comportaments.

Respecte a la reflexió sobre el que el documental pot aportar a la pràctica docent es planteja que les persones educadores poden facilitar majors graus de llibertat en nenes i nens: es fan propostes per a normalitzar, per exemple, l'ús de tots els colors, més enllà del rosa i el blau. Es planteja que els canvis d'actituds són molt lents i que els programes que es porten a terme amb aquesta finalitat requereixen un mínim de deu anys per assolir els objectius. Es comenta que s'estan donant certs retrocessos, com per exemple l'augment de relacions abusives en parelles cada vegada més joves. Es reflexiona sobre altres manifestacions violentes a través del llenguatge i del tipus de tracte que utilitza gran part de la població adolescent al relacionar-se

entre sí. Es citen estudis que demostren que un terç d'aquesta població normalitza el control de la parella en les relacions afectiu sexuals i fins i tot ho consideren una manifestació d'amor. En aquest sentit s'insisteix en la importància de l'educació afectiu sexual, a partir de metodologies participatives que facilitin que l'alumnat pugui expressar sense censura les seves idees i sentiments.

S'analitza el context educatiu i es destaca que es dona una major atenció als nens que a les nenes, sigui degut al reclam per part d'aquests o per una major freqüència de conductes disruptives. S'analitzen les estadístiques sobre rendiment acadèmic, i s'hi identifica un nivell major entre les noies, cosa que no es tradueix amb una posició en consonància en el mercat laboral.

Es valora positivament la funció social de les persones educadores i especialment dels homes que es dediquen a l'educació, ja que assumeixen un rol de cura i esdevenen referents alternatius al model de masculinitat hegemònica. Es posa l'exemple de la persona intersexual del documental, que va néixer sense gònades i expressa que no se sent ni home ni dona o totes dues coses i es recomana una pel·lícula al respecte, anomenada "XXY". Es qüestiona la classificació rígida en homes i dones, així com també les intervencions quirúrgiques per a fer encaixar les persones que en néixer no s'ajusten als patrons majoritaris.

Es parla sobre la necessitat de noies i nois de tenir referents adults significatius amb qui parlar sobre qüestions de sexualitat i afectivitat, ja que de vegades la comunicació amb la família sobre aquests temes no és del tot fluïda: mecanismes subtils de la vida familiar a través dels quals es transmeten missatges negatius sobre la sexualitat, com per exemple davant el televisor evitar que la canalla miri una escena apassionada, l'aparició de certs silencis, l'abandonament de l'espai amb qualsevol excusa o el fet de fer veure que s'està dormint, davant la incomoditat que els continguts puguin provocar. Les aportacions del professorat en aquest àmbit, al no tenir la mateixa càrrega emocional que mares i pares, poden objectivar més algunes situacions.

Donat que tota transgressió i dissidència genera rebuig, és important que en la pràctica docent es faci servir una metodologia participativa i de reflexió sobre aquestes qüestions, per tal que l'alumnat pugui expressar el seu sentir en un clima de confiança i fer una revisió acurada de les pròpies creences, ja que totes les persones som socialitzades en valors sexistes, que sovint romanen a nivell inconscient.

Es fa al·lusió a l'epigenètica (estudi de la relació dinàmica entre cultura i biologia en el desenvolupament del cervell), disciplina des de la qual s'explica que determinats gens es manifesten en funció de l'estimulació de l'entorn i que aquestes transformacions es poden transmetre i heretar. A partir d'aquí es destaquen la importància dels contextos familiar, escolar i social i la responsabilitat que comporten de cara a l'educació de les noves generacions.

Les accions educatives passen per donar importància als fets ocorreguts, a les situacions concretes, tot parant la classe per a reflexionar sobre el tema i estimular l'empatia i la comprensió envers les altres persones. Quan l'alumnat es riu de, per exemple, el ballet clàssic i la seva vestimenta es reflexiona a classe, i es parla sobre la força que han de tenir les ballarines i ballarins, o que una faldilla llarga no permetria que aixequessin la cama tan amunt. També en

Carnestoltes i amb les disfresses, on s'intenta apostar per models poc o gens connotats des del gènere, vàlids tant per a nenes com per a nens. Al racó de disfresses d'educació infantil es poden observar nens vestits de princesa, sense que això generi comentaris despectius: l'educació infantil és un context facilitador d'aquestes pràctiques. L'aparença, la vestimenta, els complements i el tipus de pentinats són convencions socials i la coordinació del Programa facilitarà el visionat del curtmetratge "*Vestido nuevo*", de Sergi Pérez, per a treballar a classe i seguir reflexionant sobre el tema. Es reflexiona sobre la manera d'intervenir-hi sense generar sentiments de malestar i es proposa normalitzar l'ús no estereotipat fent disponibles tots els colors per a totes les criatures, més enllà del sexe, en la pràctica quotidiana docent. Es posa l'accent en el càstig social envers la transgressió de la masculinitat hegemònica i s'aclareix que aquest tipus d'experimentació en la infància no té una relació directa amb la preferència afectiu sexual que s'anirà desenvolupant.

Es proposa transversalitzar la mirada coeducativa en la pràctica docent quotidiana, des de l'organització diària fins a les propostes d'activitats, i s'evidencia la pressió de la masculinitat hegemònica, en contraposició als desitjos i necessitat d'afecte i de proximitat observats en gran part dels nens. S'hi posen alguns exemples com treballar receptes de cuina incloent la neteja com a part del treball. També s'aposta perquè la canalla faci un ús generalitzat de tots els colors, independentment del gènere, i per intervenir en relació a cada comentari i actitud discriminatòria, al respecte: arrel de la discussió a classe, l'alumnat en pren consciència i fa reflexions força elaborades.

Es comenten altres accions coeducatives, com fer participar activament als nens en la neteja o recollida a classe, per a fomentar la seva responsabilitat en les tasques reproductives i de cura. Un altre exemple parteix de l'anàlisi dels castells humans, per a reflexionar a nivell de gènere i de treball col·laboratiu. Es reflexiona sobre l'efecte Pigmalí i es confirma que unes expectatives altes envers l'alumnat generen un millor rendiment acadèmic que quan les expectatives són baixes.

Es parla de la socialització d'homes i dones en valors masclistes, que comporta que ambdós col·lectius contribueixin a mantenir la divisió sexual del treball i es critica el poc valor social i econòmic de les tasques domèstiques (totes les persones, i especialment els homes, han de desenvolupar l'autonomia necessària per a fer-se càrrec del treball domèstic) i es posa l'accent en educar a la canalla per a què col·labori realitzant tasques de la llar, adequades a cada edat. La cuina ha adquirit prestigi social, de resultes de la incorporació d'homes en aquest àmbit tradicionalment considerat femení, gràcies, en gran part, als mitjans de comunicació i a alguns programes en particular. Aquest fet ha comportat que més homes assumeixin funcions relacionades amb la cuina en la pròpia llar, tot i que les dones s'encarreguen de la intenció diària i la logística relacionada.

Es trasllada el debat a la situació econòmica actual, que ha comportat alguns canvis en l'assumpció de les responsabilitats domèstiques per part d'alguns homes a l'atur i es reflexiona sobre l'impacte a llarg termini d'aquestes situacions, considerant que no s'ha donat una transformació profunda. Es compara amb un cas anàleg produït durant la Segona Guerra Mundial, en què les dones van ocupar un gran nombre de llocs de treball perquè els homes eren al front, però en finalitzar la guerra, quan ells van regressar les dones van haver de tornar a l'espai privat.

S'han d'identificar els estereotips i les dinàmiques de discriminació en el treball conscient i constant que es porta a terme des de la pràctica docent quotidiana. Es plantegen algunes dificultats relacionades amb el bagatge de gènere incorporat. Es reflexiona sobre la diferència de dinàmiques entre grups majoritàriament formats per homes o amb major presència de dones i l'atenció respectiva al grup minoritari en cada cas, emfasitzant que degut a la socialització de gènere les dones tendeixen a acollir més que els homes. Es posa l'accent en la pressió a la que es veuen sotmeses les dones, quan es troben infrarrepresentades en àmbits tradicionalment associats a la masculinitat. Es trasllada el debat a les professions tradicionalment femenines com l'educació, especialment en edats primerenques, i les dificultats i rebuig amb què es troben alguns professionals on hi treballen, així com la possible influència del context cultural de procedència. Respecte la tria d'estudis, en la línia de la tendència descrita a les estadístiques de la Generalitat, es constata una forta marca de gènere, tot i que hi ha una major presència de dones en matemàtiques i enginyeries. I es reflexiona sobre l'asimetria de l'ordre social actual, que comporta que la tria de noies i nois no es doni en llibertat.

Es plantegen alguns casos que impliquen tracte diferencial d'alguns alumnes respecte a les dones mestres i els homes mestres, i es reflexiona sobre la idiosincràsia de l'entorn als centres: es valora els referents alternatius que aporta el professorat dels centres, com a contrapunt a valors més tradicionals, ja que els mestres encarnen un rol de cuidador (és important tenir referents masculins positius en l'educació i la cura de les persones) i les mestres constitueixen exemples de dones que treballen de forma remunerada en l'espai públic.

S'aborden altres exemples de discriminació, com la que té a veure amb la integració de persones novingudes i la influència de les desigualtats econòmiques. Es planteja que en les persones hi interaccionen diferents tipus d'opressions, que condicionen l'experiència subjectiva d'interrelació. Es posen exemples il·lustratius, com els grups de treball a la Universitat, en què qui fa de portaveu solen ser majoritàriament homes i la importància desigual de la paraula femenina o masculina en les reunions. També s'analitzen diferents situacions de dones amb càrrecs de responsabilitat. Es fa esment d'una activitat de classe titulada "*El líder ideal*" en què l'alumnat havia de definir-ne les característiques: els resultats posen de manifest que la majoria va destacar elements relacionats amb l'aparença física i la masculinitat tradicional. Es posa un altre exemple del món empresarial, on a l'alta direcció, a les dones se les anomena secretàries i als homes, adjunts, per desenvolupar la mateixa funció i es posa un exemple similar de l'àmbit de la medicina.

Es valora que s'està caminant cap a l'equitat de gènere, encara que es tracta d'un fenomen molt recent i s'identifiquen algunes accions dirigides a tal efecte, com les quotes de representació paritàries. D'altra banda, es planteja que es dona un retrocés en l'augment de relacions abusives en edats joves i es reflexiona sobre la responsabilitat i el poder d'influència dels mitjans de comunicació, on hi ha una gran presència d'estereotips i comportaments discriminatoris. Un exemple d'aquesta mena de situacions és la invisibilitat de les dones majors de 50 anys als telenotícies així com el tractament de les dones com a objectes sexuals.

Es parla dels avenços i retrocessos de gènere en l'àmbit de l'educació, on es contraposa la major presència de dones que d'homes a la universitat (encara que aquesta situació no es tradueix al mercat laboral) i el manteniment de la segregació horitzontal en els tipus d'estudis. Hi ha moltes empreses que encara veuen la maternitat de les dones com a un obstacle a nivell

professional, en termes de costos i beneficis, i es conclou que la responsabilitat de la maternitat és de caràcter social.

En relació amb la masculinitat hegemònica, aquesta es basa en la fortalesa i la valentia i exigeix una demostració constant de virilitat. Es destaquen les conseqüències negatives d'aquest model per als propis homes: queda palès en els índex de mortalitat en edats joves (el dels homes triplica el de les dones). Aquest fenomen es relaciona amb l'assumpció de conductes de risc en la conducció vial i en els esports, amb el consum abusiu de substàncies estupefaents i a la participació en accions violentes com baralles i agressions. En el reforç d'aquesta masculinitat s'evidencia una forta pressió social envers els nois adolescents per a iniciar relacions sexuals i per assumir conductes de risc. Les relacions de poder entre nois són altra conseqüència de la construcció de la masculinitat hegemònica, basada en la misogínia i l'homofòbia, de manera que qui no aconsegueix aquest mandat és tatxat de dèbil, rebent el càstig social de qui segueix la norma, amb comentaris típics com: "*No siguis nena*". Això també es dona entre les noies, que assumeixen els valors tradicionals masculins (respecte el tipus de poder que exerceixen les dones, es planteja que la socialització de gènere porta a què potenciïn més el desenvolupament del llenguatge).

Les expectatives de gènere porten a què algunes noies no identifiquin o valorin les seves habilitats en àrees tradicionalment associades al rol masculí (a un programa de ràdio es van comparar els resultats acadèmics de les noies amb la percepció subjectiva de les pròpies habilitats, a partir d'entrevistes). La socialització de gènere pressiona a les dones per a què siguin discretes, no cridin l'atenció i ocupin el mínim espai possible, el que fa que, a nivell de repartiment global de poder, els homes tinguin una porció molt més gran.

S'entra en el dilema entre factors biològics o culturals com a explicatius de les diferències de gènere i es destaca la imbricació d'ambdós elements i la socialització de gènere. Es debat el paper de la família com a principal agent socialitzador, especialment pel que fa a la seva funció educadora en la no discriminació. S'hi analitzen alguns mecanismes inconscients de transmissió de valors i actituds i es parla sobre la influència d'altres agents, com els mitjans de comunicació, especialment els programes televisius de màxima audiència i d'Internet (és necessària una major implicació de la família per a fer front a aquest bombardeig mediàtic). La socialització de gènere es dona en la primera infància i s'ubica l'inici d'aquesta diferenciació al voltant dels 3 anys, amb l'entrada a l'educació infantil: s'observa en els canvis de tipus de jocs, que es comencen a segregar en funció del gènere. Es posa l'accent en què totes les persones tenen similituds i diferències, depenent del factor de categorització que es tingui en compte.

S'analitzen alguns exemples, com la pel·lícula de Disney "*Frozen*", que reforça estereotips de gènere i mites de l'amor romàntic, observant-ne mostres per Carnestoltes, en què gran quantitat de nenes anaven vestides de princeses. Es posen altres exemples com les joguines segregades o la roba infantil marcada pel gènere, així com la no disponibilitat del color rosa per als nens. També es reflexiona sobre el marge del que disposa l'escola per a educar en valors de no discriminació i exercir de contrapunt enfront els aprenentatges masculistes.

Es reflexiona sobre els models de gènere de generacions anteriors: es parla sobre els canvis històrics ocorreguts i la tendència per part d'algunes dones d'aquestes generacions a posar límits a la seva parella i fins i tot divorciar-s'hi, en alguns casos a la tercera edat. Lligat amb això, també es citen exemples d'homes de generacions anteriors que es responsabilitzaven de

les tasques domèstiques, però amb un component de vergonya, degut a la pressió social de la masculinitat hegemònica. S'aposta per educar la canalla en una visió històrica per a prendre consciència dels orígens dels canvis aconseguits en les lluites polítiques i socials: la gent jove ha nascut en un moment d'aparent igualtat d'oportunitats i no disposa d'un coneixement històric apropiat que permeti generar una actitud crítica.

Es fa esment a la *modernitat*, que exigeix que les dones compleixin amb el rol de bona mare, a la vegada que tinguin èxit professional.

Es plantegen alguns exemples del context de l'educació en el lleure, relacionats amb l'ús de joguines que transgredeixen els rols tradicionals de gènere i es fa esment de les reaccions adverses que aquest fet comporta. És important la tasca socialitzadora de l'àmbit de l'educació en el lleure, un context que facilita que sorgeixin dinàmiques diferents de les de l'escola, en estar menys regulat i formalitzat. Es destaca la necessària aliança amb les AMPAs. Els jocs a l'hora del pati es un bon exercici (l'hora del pati és un dels pocs espais "lliures" per a l'alumnat): s'observa que, de forma majoritària, l'ús del pati implica dinàmiques de gènere perquè els nens juguen a futbol i les nenes es dediquen a parlar entre elles, de manera que hi ha un grup de nens que queda aïllat. Es plantegen intervencions que s'estan portant a terme, com regular l'ús de la pilota, ja que hi ha una preferència massiva pel futbol, i es proposen altres activitats esportives en què hi ha més presència femenina, com és el bàsquet i altres alternatives com el joc de cartes o els castells humans. Altre qüestió és l'ús de materials de l'alumnat a l'hora del pati (disposen de poques possibilitats, sent la pilota el material més fàcil de portar a sobre): s'aposta perquè el mateix professorat aporti alternatives de materials i jocs, per a què l'alumnat disposi d'opcions entre les què escollir en llibertat.

Es comenta que als espais amb menys regulació es donen més comportaments estereotipats, per això és útil la intervenció del professorat, perquè possibilita que es donin jocs alternatius (possibilitar que es donin dinàmiques que no apareixerien de forma automàtica), especialment si hi intervé directament. A educació física es proposen jocs alternatius, com saltar a corda o ballar, perquè nenes i nens juguin sense estereotips de gènere, però existeix una forta predilecció pel futbol per part dels nens, cosa que relega a les nenes al paper de simples espectadores. S'aposta per una metodologia participativa i reflexiva, especialment al proposar dinàmiques alternatives i permetre que la canalla s'adoni i valori que ha gaudit realitzant activitats que no s'esperava (s'ha intentat introduir jocs tradicionals, però no acaba de funcionar, encara que s'ha observat que alguns d'aquests retornen, segons les modes del moment). Es posen en comú alguns comentaris de l'alumnat al voltant del futbol: un nen va criticar que l'esport femení no està tan ben vist com el masculí.

Als institut, aquesta separació es dona especialment a tercer d'ESO però a quart s'observa més relació entre noies i nois. S'enumeren alguns factors explicatius del canvi, com l'establiment de les primeres relacions de parella, la inexistència d'un espai delimitat, així com la maduresa pròpia de l'edat.

El curs acadèmic 2016-2017 la prova pilot del Programa s'estendrà a famílies i a professionals de l'educació en el lleure, amb la finalitat de portar a terme un abordatge integral.

Es parla sobre l'objectivació sexual la hipersexualització de la infància, especialment de les noies, i el contrapunt que pot oferir l'àmbit educatiu. Es cita l'exemple dels parcs temàtics

dirigits a nenes, que reproduïxen i reforcen els estereotips de gènere, així com els concursos de bellesa infantil. Es proposen materials per a treballar-ho amb la canalla, com ara la pel·lícula "Miss Little Sunshine". Es reflexiona sobre la influència negativa dels mitjans de comunicació, especialment d'algunes sèries televisives, que difonen estereotips de gènere i utilitzen un llenguatge sexista. El professorat destaca accions educatives positives al voltant de l'objectivació sexual del cos de les dones, a educació infantil. Es parla de com la roba de nadons està diferenciada segons el sexe, tot i que no hi ha grans diferències anatòmiques, i que aquest fet acaba tenint conseqüències en els infants per les seves implicacions a nivell simbòlic. S'exemplifica la situació amb marques de roba que separen explícitament la secció "femenina" de la "masculina".

També es parla de la contradicció en què es troba gran part de la canalla i adolescència, entre la sobreprotecció i l'exposició a la pressió estètica restringida. Es debat sobre els codis culturals i la censura en alguns països, en contraposició a la hipersexualització de les societats occidentals.

Es reflexiona sobre la influència de la religió en la concepció de la diferència sexual i de l'homosexualitat i es plantegen teories antropològiques sobre l'origen de la família i el tabú de l'incest. D'altra banda, es recuperen referents històrics d'homosexualitat i es posa l'accent en el fet que la concepció actual és una construcció contemporània, tot i que les pràctiques han existit al llarg de la història. I per últim es planteja la invisibilitat social del lesbianisme.

S'aborda la relació entre rols de gènere i interculturalitat i s'analitzen exemples de cultures més tradicionals, de les quals es considera que en certs aspectes no estan tan allunyades de la nostra. Es comparteixen exemples històrics, com que les dones havien de caminar darrera els homes i es compara amb situacions actuals, com la tendència a què condueixin els homes, tot i que ambdues persones disposin de carnet. I s'enllaça amb exemples de micromasclismes a la vida diària. Es reflexiona sobre la relació entre l'escola i les famílies, especialment d'ètnia gitana, i s'exposen exemples de trencament de prejudicis per part d'ambdós col·lectius. Es planteja que les dinàmiques que es poden promoure a l'escola poden generar una dualitat i contradiccions en una part de l'alumnat, degut a la diversitat i heterogeneïtat d'experiències dins les ètnies i països de procedència. S'apunta que quan es realitzen activitats obertament dirigides a treballar valors, l'alumnat s'inquieta i canvien les dinàmiques de classe, donant-se més actituds disruptives i aflorant processos inconscients de resistències. Les intervencions educatives han de ser inclusives amb la diversitat i en contra del racisme, on es prioritza l'empatia i el fet de posar-se al lloc de l'altra persona, a nivell emocional.

Es reflexiona sobre l'augment de relacions abusives en edats cada vegada més joves, qüestió que es veu influïda per l'absència d'una distribució de tasques equitativa entre dones i homes: es donen exemples d'adolescents que defensen que el treball domèstic és responsabilitat de les dones i casos d'homes que hi participen "ajudant" en les tasques, però deixant la intenció a les dones. Es plantegen estratègies per a contrarestar les inèrcies discriminatòries, com fomentar una presència equilibrada de nenes i nens en els càrrecs i tasques de classe (sovint es parla de "delegats" i el llenguatge sexista porta a invisibilitzar la presència femenina, de manera que condiona les opcions d'algunes nenes que acaben descartant la possibilitat de presentar-s'hi).

Es parla sobre la violència masclista i s'emfasitza la complexitat d'aquestes relacions, degut al vincle afectiu del que parteixen. Es reflexiona sobre l'amor romàntic i la diferència generacional en relació al control dins de la parella, més naturalitzat a l'actualitat. Es centra l'atenció en les relacions abusives, posant l'accent en l'intent de control, tot especificant que es tracta d'un nombre minoritari de parelles: als centres és necessari intervenir-hi per prevenir aquestes conductes. Es cita una notícia periodística que aborda la naturalització del control en parelles joves i es debat sobre el context històric i els mecanismes que estableix el sistema patriarcal per a reproduir-se de forma més subtil generant *el miratge de la igualtat*. S'hi apunten algunes causes d'aquest retrocés com ara que les generacions joves no han hagut de lluitar per viure en una situació democràtica o la influència dels mitjans de comunicació, amb una major influència que en altres èpoques del passat.

Es debat sobre els mecanismes de funcionament de l'assetjament, que porten a què una persona que l'ha patit pugui reproduir la mateixa dinàmica amb una altra persona que consideri més feble, per a superar la pròpia situació i evitar tornar a patir-la (es recomanen alguns materials audiovisuals, com per exemple el documental "*Bullying*" del Programa de TV3 "*30 minuts*" en el qual s'analitzen els mecanismes de l'assetjament i els diversos rols de qui hi participa). Es conclou que la persona assetjadora sovint coincideix amb algú que ha viscut prèviament en la pròpia pell una situació similar i la reproduceix amb altres, per a recol·locar-se, tenir un altre estatus social i evitar ser blanc de noves agressions i que totes les persones poder ser agressores i víctimes. Es plantegen mecanismes per a fer front als estereotips i discriminacions que es puguin donar: l'actuació immediata davant de situacions espontànies (situacions on es fa ús de paraules discriminatòries i insults) es pot aprofitar per fer-hi una anàlisi i reflexió sobre el tema. Es comenta que la canalla té interioritzats alguns codis de comunicació violents, que no identifiquen com a agressions.

Es prenen en consideració alguns insults com a manifestacions de masclisme subtil o micromasclismes i es reflexiona sobre el component mimètic dels infants respecte de les persones adultes, tot considerant que la pròpia identitat està estructurada sobre unes bases de gènere que impregnen les actituds, comportaments i la forma de relacionar-se. Es debat sobre com abordar els conflictes sense reforçar els estereotips de gènere.

Respecte la campanya dels serveis municipals contra la violència masclista (SAH i SARA), no es considera adequada per al públic adolescent, ja que a nivell visual preval el missatge contrari al què en realitat es vol donar.

Es comenta la funció de les mestres i els mestres com a referents per a la canalla, en quant a valors, maneres de fer i models relacionals, tant en la interacció amb l'alumnat, com amb les famílies i entre el mateix professorat: el clima relacional és una font d'aprenentatge molt important, que pot tenir més impacte que el propi discurs. El treball de l'escola consisteix en una intervenció constant, de moltes hores i dies a la vida dels infants, que estableix un contrapunt amb models menys equitatius, com el que transmeten els mitjans de comunicació, que tenen un fort impacte. Es reflexiona sobre la disjuntiva que pot comportar per a algunes criatures conviure amb dos models oposats, el que aprenen a l'escola i el que es transmet des de la família, i es posa l'accent en la influència de la diversitat cultural en aquest aspecte. L'escola i la família són agents socialitzadors de la canalla i la responsabilitat és compartida: hi ha exemples positius de vinculació entre escola i família i d'altres en què l'escola ha tingut un paper actiu en la superació de problemàtiques familiars, gràcies al recolzament ofert a la

família i l'atenció a l'infant (és necessari l'acompanyament empàtic i respectuós a la canalla, sigui quina sigui la situació o problemàtica donada).

Una de les hipòtesis sobre la implementació del Programa és que a mesura que es treballa el tema, sorgeixen o es visibilitzen més conductes disruptives o situacions de discriminació, detectades tant pel professorat com pel mateix alumnat.

Es debat el tema de la conciliació de la vida laboral i familiar i es posen exemples de polítiques d'empresa rígides i d'altres en què s'han pactat canvis, com per exemple realitzar les reunions al migdia. Cada vegada hi ha més homes i dones preparades per a realitzar qualsevol treball, productiu i reproductiu, i s'emfasitza la responsabilitat social de la maternitat. Alguns avenços s'han vist afectats per la crisi econòmica actual, com per exemple les facilitats per a treballar des de casa o l'existència d'escoles bressol dins l'empresa, entre d'altres. Hi ha estudis que demostren que les jornades intensives i de menys hores són igual de rendibles que les jornades llargues i completes, tot i que moltes empreses valoren negativament que no es facin hores extres. També s'aposta per aprofitar les TIC per a facilitar la conciliació, ja que no totes les tasques s'han de fer presencialment.

Lectura i tria d'un tema de la Guia de Coeducació per als centres educatius

GUIA

La reflexió sobre la "Guia de Coeducació per als centres educatius" gira al voltant del apartat que profunditza en el Projecte Educatiu de Centre (es valora la necessitat d'incorporar la coeducació i la diversitat cultural al PEC per implementar-ho de forma transversal), l'apartat sobre llenguatge i comunicació, l'apartat sobre l'organització del centre educatiu, l'apartat sobre les relacions interpersonals, l'apartat sobre androcentrisme i sexisme en els continguts curriculars, i l'apartat sobre la metodologia.

El PEC

Es planteja que requereix un treball progressiu que permeti avançar en el treball gradual de cadascun dels àmbits.

Es reflexiona sobre l'assumpció de les tutories de forma compartida, entre el major nombre de professorat possible, per a contribuir a l'educació integral de la personal, donar-li coherència a la pràctica educativa, actuar com a comunitat educativa més enllà del personal docent, per millorar l'aprenentatge i l'abordatge dels conflictes. Es posa l'accent en què l'alumnat estableix relacions diferenciades amb cada mestra i mestre, així com el personal de consergeria, menjador, etcètera. I es valora la importància de l'escolta activa, tant en relació a l'alumnat com de les famílies.

Respecte del currículum, la coeducació proporciona un marc que propicia evitar els trets sexistes i ha d'estar a tot el currículum, afavorint les competències bàsiques, sobretot les personals. Els currículums han d'aportar diversitat de rols de gènere, diferents tradicions culturals, fomentar una visió crítica i nous models de masculinitat i feminitat, així com recuperar els referents femenins. També es parla d'incloure els continguts de la vida quotidiana que contribueixen al sosteniment de la vida, és a dir, ensenyar coses útils per a la vida quotidiana, que han de saber fer tant els nens com les nenes, els homes i les dones, com ordenar calaixos, comprar, fer neteja, etcètera.

Es planteja la incorporació d'aquets continguts de forma transversal en la pràctica docent, dins de totes les àrees i des de la primera infància. També la rellevància d'una educació enfocada en menor mesura a la transmissió d'informació, ja que aquesta és fàcilment accessible, i centrant-se més en el desenvolupament de la capacitat de comprensió lectora i el pensament lògic per a poder seleccionar la informació i tenir opinió pròpia.

Es comenta que, a mesura que augmenta l'edat de la canalla, es dilueix aquest tipus de treball integral, perquè hi ha més pressió acadèmica, valorant-se els continguts i rendiment acadèmic per sobre de la cura i el desenvolupament d'habilitats relacionals, com es fa palès en la disminució del número d'hores de tutoria, a una setmanal, degut a les reformes educatives. S'analitza la influència de la inexistència d'uns estudis específics d'educació secundària, que s'ha intentat suplir amb la creació del **Màster de Formació del Professorat d'Educació Secundària Obligatoria i Batxillerat, Formació Professional i Ensenyaments d'Idiomes**, amb aquesta finalitat i en substitució a l'anterior Certificat d'Aptituds Pedagògiques.

Llenguatge i comunicació

Es reflexiona sobre la influència dels mitjans de comunicació, especialment les telenovel·les i sèries dirigides a públic adolescent, que reproduïxen estereotips de gènere. Es subratlla la necessitat d'educar en el respecte i la perspectiva crítica i es posa l'exemple del "sexting", que consisteix en enviar fotos íntimes a través de les xarxes socials i que es difonen sense consentiment, com a forma de ciberassetjament, amb conseqüències molt greus que en alguns casos han arribat al suïcidi de la persona assetjada.

Els centres revisen la documentació abans de fer-la circular, es fixen en la interacció amb l'alumnat per a què sigui inclusiva i corregeixen les referències sexistes, especialment les relacionades amb la distribució de les tasques de la llar, en les lectures, les imatges i en el llenguatge de l'alumnat. Es treballa per a què l'alumnat participi en les propostes de millora.

Es parla sobre la incorporació de la perspectiva de gènere en el llenguatge no verbal i les dificultats relacionades amb el seu alt component de subjectivitat, interpretació i variabilitat entre cultures. Tot i això, s'aposta per fomentar una interacció positiva amb l'alumnat, especialment en el moment de l'amonestació i es posa l'atenció en la necessitat de coherència entre el missatge verbal i la comunicació no verbal que el subscriu.

S'ha d'anomenar a les nenes i als nens i buscar paraules genèriques reals, com *famílies* i *alumnat*. Es planteja que és més difícil intervenir en el llenguatge oral i s'han de revisar els llibres (especialment les seves imatges), ja que transmeten molta informació.

Es posen exemples de llenguatge inclusiu en la retolació del centre i es reflexiona sobre algunes estratègies i dificultats al respecte, amb l'afirmació que al femení genèric difícilment se li atribueix un abast global. Es proposen alternatives com referir-se a noies o usar el femení genèric, si hi ha una majoria de noies o dones. S'explica que a l'àrea de llengua s'intercala el pronom femení a la conjugació. Es proposen algunes estratègies de llenguatge inclusiu com l'ús de fórmules sense especificar el gènere, l'elisió del subjecte quan està sobreentès, l'ús de la veu passiva i l'explicitació de la forma femenina i masculina. D'altra banda, es posa l'accent en les dificultats per a realitzar canvis en la llengua oral.

Hi ha una invisibilització de les aportacions de les dones en tots els camps de coneixement i s'analitza, per exemple, l'àmbit de la música, on pràcticament no es coneixen directores d'orquestra o dones compositoras, a excepció d'unes poques com Clara Schumann. S'hi apunta que el fet que moltes dones firmessin amb el nom del marit, o que directament el marit se n'atribuís l'autoria, ha reforçat aquesta invisibilitat. Es comparteix una petita recerca sobre la contribució de les dones en el món de la música, que es vol incorporar a la corresponent àrea curricular. S'anima a què cada professora i professor realitzi aquest treball de recuperació de les aportacions de les dones en els diferents camps de coneixement, generant un efecte multiplicador al treballar-se transversalment, i es pregunta al professorat si veuen possible abordar-ho a nivell de Departaments.

L'organització del centre

Els Consells Escolars mantenen una representació masculina més elevada que la femenina i s'expliquen algunes estratègies per a fer-hi front, des de la pràctica docent quotidiana, com ara el foment de la participació de les noies com a delegades. Es trasllada la reflexió a l'AMPA, on s'observa la presència d'un major nombre de pares que anteriorment (s'atribueix a la crisi econòmica que ha tingut més impacte en les feines tradicionalment considerades masculines).

Se'n valora la presència d'aquests però s'observa que no s'ha donat un traspàs de responsabilitat en les tasques de cura, entre dones i homes.

Als serveis externs que treballen a molts centres, i que s'encarreguen de tasques de cura com la neteja i el menjador, s'hi observa una presència absoluta de dones, amb l'excepció del cuiner, i es valora la dificultat per a intervenir-hi.

Es procedeix a reflexionar sobre el pati d'esbarjo observant gran diferència entre la franja d'edat corresponent a educació infantil i Cicle Inicial de primària, en comparació amb els cursos posteriors, ja que en el primer cas hi ha més diversitat de jocs, de materials i fins i tot d'interacció entre nenes i nens i entre edats, com han comprovat amb l'ús de cordes, qüestió que es va diluint a mesura que augmenta l'edat i el pati es veu eclipsat pel futbol.

S'analitza el joc lliure, la reproducció d'estereotips i les dinàmiques discriminatòries que es donen en el moment d'esbarjo: com aquestes dinàmiques es donen menys en el treball a l'aula, es recuperen aquestes situacions en el context de classe, per a reflexionar-hi i acompanyar a la canalla. S'analitzen casos concrets, com la separació entre nens i nenes en jocs diferenciats, que deixen a infants aïllats, o la divisió entre nenes i nens a l'hora de fer grups lliures: el professorat hauria d'aportar alternatives per evitar aquestes situacions i per a què l'alumnat pugui triar en un marc de major llibertat. Algunes propostes passen per treballar mitjançant el joc; intervenir per a què nenes i nens normalitzin el joc conjunt; realitzar jocs de rol per fer que la canalla en prengui consciència (el joc permet una major llibertat i intenció de gaudi, cosa que facilita que es donin altres tipus d'interaccions); regular l'ús de la pilota, i sobretot del futbol, recuperant jocs alternatius que agraden a l'alumnat, com el "mataconills"; incorporar altres activitats com els escacs, el voleibol, la dansa i l'ús dels patinets; oferir materials alternatius com poden ser els malabars, jocs d'equilibri o jocs de taula; establir un dia a la setmana per a què l'alumnat porti objectes propis, a compartir amb les companyes i companys; proposar jocs que plantegin un repte progressiu i cooperatiu, facilitant que nenes i nens es barregin. Es proposa reflexionar-hi amb el mateix alumnat i que aquest pugui fer propostes reals. Es comenta que aquesta divisió de gènere s'ha observat en algunes famílies, trobant-se que les de les nenes es relacionen més entre sí i passa el mateix amb les dels nens.

Es reflexiona sobre el fet que una mestra tingui accés als vestuaris de nenes i nens, però no pas els mestres. Es parla de la lectura que fa la canalla de la bona relació entre un mestre i una nena, bromejant amb què es dona una relació de parella. S'extrapola a la diversitat afectiva sexual, remarcant que socialment no es pensa que dues nenes o dones que mostrin afecte puguin tenir una relació, degut a la invisibilització del lesbianisme, de resultes de la negació de la sexualitat femenina.

Relacions interpersonals

Pel que fa a la interrelació de la diversitat cultural amb els rols de gènere, es defensa que no s'ha d'apel·lar als drets humans de forma universal, sinó que és necessari analitzar cada cas concret, donant el protagonisme a les persones que pateixen la discriminació i la violència. S'aborden exemples com el cas d'alguns països d'Amèrica Llatina on el càstig físic està bastant estès i no té la mateixa connotació que a l'estat espanyol, on es podria considerar maltractament. Es comenta l'ús del *hijab* i la tendència per part d'alguns centres educatius de

prohibir l'entrada a les nenes o noies que el porten, cosa que es considera com a una mesura contraproductiva. Es proposa un curset al respecte, anomenat "*Hijab*" de Xavi Sala. I en relació amb això, es comenta que l'ús d'aquesta peça de roba no està relacionada exclusivament amb la religió sinó que hi incideixen elements culturals, estètics i de tradició familiar entre d'altres, posant exemples de famílies en què hi ha filles que l'usen i d'altres que no.

Es debat sobre el marge real de llibertat de què gaudeixen les dones, tant musulmanes com occidentals. I es posa l'accent en què es desvia l'atenció parlant de la falta de llibertat de les dones musulmanes en contraposició al què succeeix als països occidentals, quan en aquests últims hi ha altres formes d'opressió com la pressió estètica i la hipersexualització de la infància.

Es parla sobre les estratègies defensives que estableixen les persones novvingudes davant del rebuig patit, que pot portar a reforçar els trets identitaris de la cultura d'origen i arribar, en ocasions, a què es produeixi poca relació amb la població autòctona. D'altra banda, es valora el treball portat a terme des de les escoles en la línia intercultural, que ha incidit directament en l'establiment d'una convivència positiva.

S'emfasitza el referent positiu que comporta la diversitat cultural present als centres, com a base de l'acceptació de la diversitat en altres àmbits. Es citen exemples d'alumnat amb un discurs estereotipat, que contrasta amb el seu comportament, més igualitari i en contra de la discriminació.

S'assenyalen les repercussions de les expectatives del professorat envers l'alumnat, tant individual com col·lectivament, que poden incidir en el funcionament de la classe i en el resultat acadèmic, generant el que s'anomena l'efecte Pigmalión, i es planteja que les expectatives envers un grup també poden influir en el mateix professorat, implicant-se en major o menor mesura per a la superació d'aquestes imatges (seria rellevant que es realitzessin observacions sobre la interacció entre el professorat i l'alumnat, preferiblement per part d'una persona externa, utilitzant un rellotge per mesurar el temps dedicat a cada intervenció i persona). En relació a l'orientació professional (reflexionant des d'una perspectiva de gènere), es considera que l'elecció dels estudis no és pròpia del sexe, però que el vincle i l'acostament a les matèries està travessat pel gènere, donant-se unes expectatives diferencials en funció de les àrees de coneixement, més encaminades en els nois a matèries tècniques i humanistes en les noies. Aquest fet s'evidencia en les proves sobre el biaix de gènere en la correcció d'exàmens, que consisteixen en utilitzar un mateix examen atorgant-li una autoria femenina o masculina, demostrant que els resultats són diferencials: es tracta de mecanismes inconscients de difícil identificació i que generen gran sorpresa, ja que el professorat no ho fa de forma intencionada, sinó que es reproduïen rols i estereotips que totes les persones han interioritzat, en major o menor mesura, a través de la socialització de gènere. Es comparteix que les expectatives diferencials són més evidents en relació al rendiment acadèmic, independentment del gènere, donant-se una predisposició a posar millor nota a qui sol tenir bons resultats i al revés.

S'analitzen exemples concrets, com uns premis de batxillerat: les deu primeres persones amb millors resultats van ser nois. Analitzant-lo des d'una perspectiva de gènere, la genialitat depèn en gran mesura de l'estimulació externa, i no només de condicionants biològics: la socialització de gènere asimètrica comporta el desenvolupament d'uns estils d'aprenentatge i expressió diferenciats, que en certs àmbits podrien afavorir més als nois. Hi ha un altre cas en què es van atorgar els premis als millors treballs de recerca sense conèixer el nom de l'alumnat: el resultat va ser que una gran majoria de noies eren guanyadores i va haver un únic noi. Quins poden ser

els factors explicatius? Potser la presència lleugerament major de noies que nois i la implicació més baixa en el cas d'aquests. La major visibilitat d'alguns i algunes alumnes que es fan més presents a l'aula, ja sigui per una major participació o degut a conductes disruptives, comporta que una part de l'alumnat no rebi una atenció tan individualitzada i passi més desapercebuda. Es considera la possibilitat d'escollir puntualment aquesta invisibilitat, i es refereixen algunes estratègies que afavoreixen la participació de totes les persones, com el treball en petits grups o parelles, amb tasques i responsabilitats repartides equitativament. Respecte les tutories individualitzades, hi ha alumnat que demana tutories en major mesura que d'altre, que potser les necessiten i no les demanen, amb l'asimetria que això comporta: es proposa equilibrar l'atenció, atenent les situacions urgents, a la vegada que es controla les persones que han tingut tutories i les que no, prioritzant aquestes últimes.

Es debat sobre l'educació afectiu sexual i la responsabilitat compartida entre la família i l'escola, així com el contrast entre els missatges transmesos en ambdós àmbits, tenint en compte la intersecció amb valors religiosos. És necessari abordar-la en l'àmbit educatiu, ja que de forma general no es contempla en cap dels dos contextos i la canalla es troba sense eines per a processar la informació que reben de les xarxes socials, en molts casos vinculada a la pornografia. La competència emocional està present en el currículum encara que es treballa més a primària que no pas a secundària. S'aposta per l'aprofundiment en l'afectivitat, ja que té un impacte clau en la vida de les persones.

Es planteja que el professorat requereix una preparació per a afrontar l'educació afectiu sexual amb comoditat: es destaca el pla d'acció tutorial dels centres, que proporciona eines al respecte i es valora que s'hauria de treballar transversalment en tota l'escolarització, amb la corresponent adaptació per a cada edat. Es posa l'accent en la idiosincràsia de l'ensenyament, que permet transmetre valors i aspectes més enllà dels continguts acadèmics, mitjançant les formes d'interacció amb l'alumnat. També es valoren els recursos de què es disposa per a treballar-ho, com per exemple en els treballs d'expressió escrita o a les preguntes i comentaris que es donen espontàniament a classe i que aporten l'oportunitat per a reflexionar-hi i donar-ne informació. La distribució de l'aula genera unes dinàmiques de treball o altres i es valora que el treball al centre tingui repercussions positives en les famílies de l'alumnat.

Es comparteixen algunes estratègies utilitzades per a la incorporació de l'educació afectiu sexual als centres, com els tallers externs (s'ha pogut comprovar que són un complement molt idoni, ja que permet l'obertura de l'alumnat): tan el professorat com l'alumnat en valoren la inclusió d'aspectes emocionals, a diferència d'un altre servei que també contemplan "Tarda jove" ofert pel CJAS. Altres mesures passen pel treball a l'àrea de tutoria, la participació en el projecte "Canvis" i la incorporació de la temàtica dins d'àrees curriculars, com les ciències naturals, en el marc de l'estudi de l'aparell sexual i reproductor. Així mateix, es comenta la dificultat d'enllaçar l'educació afectiu sexual amb altres matèries curriculars i es valora la necessitat de centrar-se en major mesura en l'àmbit afectiu.

S'aporten altres propostes per incorporar el treball de forma constant i progressiva al currículum: reflexionar a partir de lectures o pel·lícules on apareguin elements relacionats; analitzar la publicitat; desenvolupar activitats com la que planteja Rosa Sanchís: "La meua història d'amor ideal", aportant una perspectiva crítica envers la cultura de l'amor romàntic, que pot estar vinculada a relacions abusives. Es parla sobre l'absència d'aquest aspecte al llarg de tota l'escolarització, assenyalant que forma part de l'educació integral de les persones i

sovint s'enfoca a nivell biològic i mèdic, sense contemplar l'erotisme ni l'afectivitat.

El tractament de l'educació afectiu sexual hauria de ser menys conceptual i més actitudinal i de valors, partint de la revisió de la pròpia educació rebuda i enfocant-la cap a la consideració i respecte de l'altra persona, així com a una i un mateix, aprofundint en les relacions interpersonals i la convivència assertiva. És important oferir un espai receptiu per a replantejar mites i creences falses al voltant de la sexualitat, partint de debats grupals sobre temàtiques que els interessin o inquietin, propiciant que s'explicitin les opinions de l'alumnat, sense entrar excessivament en qüestions íntimes. En aquesta línia se subratlla la necessitat d'abordar l'educació afectiu sexual, com a projecte de centre, consensuant què es vol treballar, com s'organitzarà i es portarà a terme, per a repartir-ho, treballant de forma col·legiada.

Androcentrisme i sexisme

Respecte al sexisme present en els materials educatius, s'han aconseguit canvis significatius en els llibres de text, visibles en les edicions d'algunes editorials (s'anomena l'editorial Baula), gràcies a les lluites dels moviments feministes i de dones, tot i que les millores són insuficients perquè segueixen apareixent estereotips de gènere. Es planteja que es dona un sexisme menys explícit, no tant en quant a divisió de colors, però sí en rols de gènere, per exemple en les il·lustracions sobre anatomia humana, on es pren com a referència un cos masculí per a descriure els músculs i l'esquelet humà (a educació infantil, al treballar el cos humà, s'utilitzen exemples de cossos femenins i masculins).

Altres exemples significatius de sexisme es poden evidenciar a les novel·les, on hi escassegen les protagonistes femenines aventureres o investigadores: això té una repercussió en la futura orientació professional de l'alumnat, observable en la medicina, la conducció de camions o en l'educació infantil, en el cas dels homes, que pot arribar a suscitar el recel d'algunes famílies.

Cal analitzar les activitats que realitzen els homes i les dones a les imatges i al text, per observar si apareixen de forma estereotipada. Al llibre de ciències naturals s'ha observat que, en la majoria de llibres, per a treballar la reproducció humana, es representa gràficament l'aparell femení amb una menor grandària que el masculí, aspecte que dona compte d'un ordre social jerarquitzat. Pel què fa a llengua castellana, s'explica que no s'han observat manifestacions explícites de sexisme i sobre els materials d'història de l'art, es destaca que hi ha una presència majoritària d'homes autors, però en canvi hi ha gran quantitat de dones representades en les pintures, especialment nues. Es cita al col·lectiu d'artistes feministes *Guerrilla Girls* que reflexiona críticament sobre si les dones havien d'estar nues per a accedir a un museu.

Es debat sobre l'assumpció de la perspectiva de gènere a nivell de matèries i en la selecció dels materials, reflexionant sobre la importància dels llibres de text en la formació del pensament de l'alumnat. S'hi planteja la necessitat de revisar el llenguatge per a què no sigui androcèntric, tant a nivell de text com iconogràfic. Es proposa tenir en compte aquesta perspectiva a l'hora de fer la tria dels llibres de text.

S'analitzen els canvis que s'estan portant a terme a nivell de legislació en educació, amb importants retallades en la literatura i en les diferents expressions creatives, que s'aglutinen en una sola matèria. Es valora que la interdisciplinarietat és una proposta pedagògica molt interessant, però es diferencia de la pretensió de minimitzar aquestes formes d'expressió, amb una important infravaloració de la part humanista front de les ciències pures.

D'altra banda, es reflexiona sobre les avaluacions de rendiment acadèmic de l'alumnat, que comporten una incorporació del criteri empresarial a l'educació, amb l'establiment de rànquings que en alguns sistemes educatius assignen una atribució proporcional de recursos econòmics en relació als resultats acadèmics, situació que afecta negativament als centres amb població de menys recursos i especialment de persones nouvingudes. Tot i així, es valora que aquestes proves poden ser utilitzades per a identificar problemàtiques i intervenir-hi i es considera necessària l'existència d'unes competències bàsiques i un capital cultural compartit.

Metodologia i pràctica docent

La Investigació-Acció implica una democratització de la investigació, i parteix d'un plantejament horitzontal entre el professorat, integrant praxis i teoria, i trencant amb el model d'expertesa. Es relata la participació en un projecte d'Investigació-Acció amb altres centres educatius, en què el professorat feia observacions a altres instituts. Es valora la riquesa de la reflexió envers les observacions realitzades a l'hora de transmetre els punts forts, no identificats pel professorat, aportant una visió més objectiva. Hi ha centres que han format equips de millora i destinen algunes reunions de claustre per a compartir experiències entre els diferents cursos i s'investiga sobre bones pràctiques, considerant-ne la viabilitat al centre.

La Pràctica Reflexiva fomenta el treball en primera persona a l'aula, i requereix una avaluació de la pròpia pràctica docent, que es centra en els punts forts i les qüestions a millorar, individual i col·lectivament. Entre les estratègies de millora es cita l'observació entre iguals: el mateix professorat observa les dinàmiques d'una altra professora o professor.

La pràctica docent ha d'estar marcada per l'aprenentatge vivencial i la creativitat, donant a l'alumnat autonomia per a fer-li pensar i que pugui marcar-se objectius i estratègies per autoregular-se en l'aprenentatge. A partir de projectes d'emprenedoria es dona molt pes al treball grupal i a la participació de l'alumnat, que fa propostes i les portar a terme, amb repercussions positives en la millora de l'aprenentatge i en la relació amb les companyes i companys.

Independentment del professorat implicat, la canalla passa per tots els cursos escolars: es proposa aprofitar l'inici de curs per a reactivar el compromís amb la perspectiva coeducativa i el treball emocional, a partir de la reflexió, l'escolta i el diàleg en la pràctica docent quotidiana. Es defensa la necessitat d'incidir-hi ja que la pràctica diària no permet l'espai per a reflexionar-hi, essent necessari per a intercanviar opinions i establir acords reals.

Es reflexiona sobre l'atenció diferencial que es dedica a nenes i a nens: aquest mecanisme és difícil de veure perquè s'activa de forma inconscient. Degut a la socialització de gènere, les nenes estan més adaptades a la norma escolar i no necessiten fer-se veure, en canvi els nens busquen aquest protagonisme, ja sigui prenent la paraula, com mitjançant conductes disruptives.

També es debat sobre el tracte diferencial del professorat envers nens i nenes, i es destaca el fet que els nens, degut al rol tradicional masculí, tendeixen a cridar més l'atenció intervenint més a classe o mitjançant conductes disruptives. Es proposa fer observacions externes sobre la dinàmica de classe, ja que es donen mecanismes inconscients i molt automatitzats.

Es cita l'estudi de Marina Subirats: sobre la mortalitat masculina en edats joves, la qual és entre 2 i 3 vegades més elevada que la femenina, es destaca que és conseqüència de les

conductes de risc que assumeixen els nois i els homes, degut a l'exigència de demostració constant de valentia, que comporta la masculinitat hegemònica, tot i que es planteja que cada vegada s'exigeix més a les dones que mostrin aquesta fortalesa.

En quant al debat grupal a l'aula, es posa de manifest que no tot l'alumnat té la mateixa facilitat per a participar i manifestar l'opinió davant del grup, constituint una alternativa útil les redaccions i escrits a classe, o projectes de centre com "Explica-m'ho" (fomenta l'escriptura i l'expressió d'opinions i experiències personals). A l'àrea de tutoria s'ha treballat, en ocasions, amb diaris personals i es proposa la possibilitat de realitzar qüestionaris anònims amb l'alumnat, per a conèixer les seves inquietuds en quant a afectivitat i sexualitat. Es valoren els projectes i activitats que fomenten l'obertura i expressió emocional de l'alumnat, diferenciant-ho del treball de discussió al voltant de l'afectivitat i sexualitat, partint d'una major distància, com es pot parlar de la fotografia, per exemple.

Pel que fa a l'acció tutorial, es posa l'accent en què, tot i que aquesta està liderada per la persona tutora, hi participa tot el professorat que estableix un vincle amb l'alumnat, que suposa la base de la motivació per a l'aprenentatge. Les tasques de les tutores i tutors requereixen coneixements i habilitats psicològiques i emocionals (estableixen un vincle amb l'alumnat i han d'oferir escolta i recolzament) i és difícil definir-ne els límits: l'acció tutorial contempla situacions, temàtiques i problemàtiques molt diverses, algunes de les quals no s'haurien d'abordar des de la institució educativa, requerint una derivació responsable als serveis específics existents (hi ha acord en què l'acció terapèutica no forma part del perfil professional).

Lectura i discussió de dos articles sobre Educació afectiu sexual: "Del mal amor a la buena educación sexual" de Rosa Sanchis i "Aprender a estimar sense prejudicis" de Rafaela Subías.

1. La sexualitat i els models estereotipats i discriminatoris

La sexualitat està present en totes les persones des de la infantesa, tot i que s'ha de llegir de forma adequada, com a autodescobriment i curiositat, i qualitativament diferent a la sexualitat adulta. És necessari educar a nivell afectiu i sexual per a contrarestar els tabús i prejudicis que l'alumnat rep de diferents agents socialitzadors com la família, els mitjans de comunicació, el grup d'iguals, etc. Hi ha fenòmens que justifiquen la necessitat d'aquesta educació, com l'increment de la violència masclista a les parelles joves i la detecció de rols i estereotips de gènere tradicionals a l'adolescència.

Les fonts d'informació sexual segueixen un model proper a la pornografia i els missatges i valors es mantenen a través del temps, tot i que són modificables. Es planteja la diferència entre l'erotisme, de caràcter subtil, i la pornografia explícita, i es debat el fet si la segona està més associada a l'adolescència i joventut i si es dona un canvi amb l'edat i la maduresa. Es recorda que algunes activitats plantejades a educació física fomenten el contacte físic respectuós, el reconeixement del plaer de les carícies quan són volgudes (típic dels primers estadis de vida) i s'insisteix en la consideració que des del sistema patriarcal es regulen les relacions entre dones i homes, amb tots els biaixos de gènere que afavoreixen el manteniment de l'ordre social existent. Tot i això, no es perd de vista la contraposició amb els models estereotipats i discriminatoris presents sobretot als mitjans de comunicació.

Es parla d'alguns mites i falses creences al voltant de la sexualitat, com les pressions relacionades amb la virginitat i la mida del penis en els nois i el model de sexualitat heteronormatiu que la presenta com quelcom immediat i centrat en el coit, fet que no beneficia ni a dones ni a homes, en limitar la sexualitat a una part del cos i en donar-li un sentit pràcticament gimnàstic, deixant de banda la resta de parts del cos i la infinitat de pràctiques possibles. Es comenten idees esbiaixades que es tornen en pressions, com ara el fet d'arribar a l'orgasme de forma conjunta i a través del coit.

S'assenyalen alguns mites de l'amor romàntic i els rols de gènere relacionats, que estan a la base de les relacions abusives, com el sacrifici i l'entrega de les dones als homes, per aconseguir salvar-los de les males influències o mala vida, gràcies a la bondat del seu amor, com s'aprecia en narratives com "*50 sombras de Grey*". També es posa en evidència la variant que s'aprecia en algunes pel·lícules, en què l'amor de la noia o el noi transforma a la persona homosexual en heterosexual. Es comenta el mite de *la mitja taronja* i la complementarietat en la parella i es considera que és essencial treballar el lloc que ocupa l'amor i la parella a la vida de les noies i les dones adultes, ja que pot comportar dependències i situacions de vulnerabilitat.

2. Models i estratègies d'educació afectiu sexual

El model d'educació afectiu sexual que predomina a la majoria de centres educatius es sol realitzar amb una intervenció externa al centre, a través de tallers puntuals. Aquest model, amb una perspectiva biològica i mèdica (que es basa, per ordre d'importància, en *sexualitat*, *embarassos no desitjats* i *malalties de transmissió sexual* i en últim lloc el *plaer*), no entra en els aspectes afectius i emocionals. Aquest enfocament sol donar més seguretat al professorat i la majoria de programes i tallers sobre sexualitat parteixen d'aquesta visió, però s'assenyala la necessitat d'abordar la part emotiva, entrant en el plaer, el desig, les carícies i l'afecte. Tot i que es posa l'accent en la necessitat de preparació específica sobre el tema.

Es plantegen estratègies per a intervenir en les dinàmiques tradicionals de gènere, a través del foment de l'autoconeixement, per a què no sucumbeixin als patrons imperants i es proposa que el model d'educació afectiu sexual desitjable hauria de donar la mateixa importància a l'afectivitat i la sexualitat, i partir d'un enfocament bio-psico-social de la sexualitat, que posi el plaer com a eix principal i que normalitzi la diversitat de formes de relacionar-se. Es planteja la distància i contradiccions que es poden donar en la canalla entre el procés lent d'aprenentatge, que requereix implicació i esforç personal, en contraposició amb l'era d'avenços tecnològics que suposen una cultura de la immediatesa.

L'educació en el respecte i la consideració a l'altra persona forma part de l'educació afectiu sexual, ja que si s'incorporen aquests valors en les relacions interpersonals i d'amistat, molt possiblement es facin extensius a les relacions afectiu sexuals. Es pot abordar l'afectivitat i sexualitat al llarg de tota l'escolarització (cal iniciar l'educació afectiu sexual, des d'una perspectiva de gènere, en edats primerenques per a augmentar la seva incidència), sempre i quan s'adeqüi a cada edat i a les necessitats i demandes de la canalla, abordant-la de forma planificada, com a projecte de centre. Es proposa centrar-se en el treball sobre les relacions interpersonals en el primer cicle de secundària i en la sexualitat durant el segon cicle.

Es discuteix sobre l'ús de termes corresponents al camp de l'orientació afectiu sexual en sentit pejoratiu, com a forma d'insult, destacant el tipus de treball al voltant de la sensibilització de gènere. En aquest sentit, es destaca la metodologia participativa i reflexiva al grup d'iguals per abordar de forma continuada i des de diferents àrees curriculars el treball d'aquestes temàtiques, de cara a aconseguir un canvi d'actituds a llarg termini.

Una estratègia molt eficaç per al canvi d'actituds consisteix en l'acostament entre el professorat i l'alumnat i l'establiment d'una vinculació i un canal de comunicació, emfasitzant la part afectiva, mostrant una forma alternativa d'autoritat basada en el respecte. Es proposa partir de l'experiència personal i la vivència, fent partícip a l'alumnat i fent-lo reflexionar. D'altra banda, es posa l'accent en què no esdevingui una catarsi grupal ni un espai terapèutic, sinó que l'expressió emocional de la canalla es reconduï cap a una finalitat educativa, utilitzant materials complementaris com lectures o el dibuix, i creant un lligam entre el món acadèmic i la pròpia vida.

Es posen en evidència les dificultats de treballar amb grups classe nombrosos, on es donen dinàmiques i relacions diferenciades i es pren en consideració la viabilitat, a nivell organitzatiu, de desdoblar les línies en algun moment, per a facilitar aquest tipus de treball. Respecte a realitzar accions puntuals de segregació de noies i nois per a abordar l'afectivitat i sexualitat,

aquesta actuació pot generar un clima de confiança, compartint explicacions i dubtes al voltant de la menstruació amb les noies i l'enfocament cap a l'afectivitat en el cas dels nois. Es destaca que als nois els resulta difícil parlar de les pròpies febleses davant de les noies, perquè en la construcció de la masculinitat tradicional això els restaria virilitat, de manera que és interessant realitzar accions puntuals segregades en funció del gènere.

S'ha de treballar per a contrarestar la influència negativa dels programes *del cor* i del tipus *reality shows*, que es plasma en la forma d'entendre els debats a classe, que inclouen crits, insults i no respectar els torns de paraules.

3. El paper del professorat i dels centres

¿És necessària una formació específica per a incorporar l'educació afectiu sexual a les matèries curriculars? No es tractaria de realitzar classes magistrals, sinó de fomentar un procés reflexiu de canvi d'actituds. En aquest sentit, s'identifica la grandària dels grups classe, de la que ja s'ha parlat, com a factor condicionant per a utilitzar aquesta metodologia.

Es destaca la necessitat que el professorat se senti còmode i tranquil a l'hora d'abordar l'educació afectiu sexual, tractant-la de la manera que millor s'adeqüi a la seva persona, ja que, de forma no intencionada, es transmeten els propis valors i sensacions al respecte. És clau que el professorat faci una revisió personal sobre la masculinitat i la feminitat i que es promogui un ambient de diàleg, confiança i proximitat amb l'alumnat per, posteriorment, iniciar algunes activitats concretes, com a provatures avaluables que guiïn el procés gradual d'incorporació de la perspectiva de gènere a la pràctica docent.

Es demanen materials específics per a treballar l'assetjament sense caure en un discurs moralista: hi ha algunes activitats didàctiques sobre el tema i cada equip docent ha de trobar les estratègies que s'adeqüin a la pròpia pràctica, sobre la base d'una metodologia participativa i reflexiva, amb dinàmiques com el role-playing, que s'han treballat anteriorment amb l'alumnat en tallers externs, i convé que no es personalitzi en conflictes reals del grup. Això es pot complementar, a mode d'exemple, amb l'anàlisi de materials audiovisuals, realitzant un treball progressiu a mig termini, planificat, i una avaluació del procés, per a canviar d'estratègies, si fos el cas.

Es procedeix a l'anàlisi de diferents materials, com un llibre de text de ciències naturals que assignava un caràcter patològic a l'homosexualitat, tracte que també es pot observar envers Federico Garcia Lorca en alguns llibres de literatura. Es posa l'accent en la transmissió de valors i actituds discriminatòries en el currículum ocult de la pràctica docent, essent generalitzat que en els exemples quotidians s'invisibilitzi la diversitat de maneres de relacionar-se. El rebuig i les dinàmiques d'assetjament també es donen de forma encoberta i subtil, normalment fora de l'espai formal d'aula, de manera que romanen ocultes per al professorat.

Es proposa un treball sobre empatia i assertivitat per a resistir diverses pressions, com la de la parella per a mantenir relacions (en el cas de les noies), o les pressions de grup per a deixar de ser verge (en el cas dels nois).

4. Els codis de comunicació

És necessària una educació per a desenvolupar una perspectiva crítica en l'ús de les xarxes socials per part de l'adolescència, ja que aquesta es troba amb certa indefensió davant del bombardeig d'informació constant, transmesa a una velocitat que no permet reaccionar ni tenir consciència de les conseqüències de penjar certes informacions o comentaris a Internet. Es proposa fer una anàlisi amb l'alumnat sobre els continguts que solen visionar i abordar-los des de diferents àrees curriculars, a més de la d'informàtica. S'ha de tenir en compte que les reaccions adolescents són un reflex de la societat, ja que aquest tipus d'actituds i codis de comunicació són presents en la població adulta, ja sigui en comentaris a determinades notícies o articles als diaris digitals, com a programes i sèries televisives o en grups de *WhatsApp*.

Es discuteix sobre els codis de comunicació i de relació entre la gent adolescent i s'analitzen exemples concrets corresponents a les xarxes socials, però també als centres educatius i altres esferes de la vida quotidiana, reflexionant que la diferència rau en què els comentaris penjats a internet queden per sempre i sovint són irreversibles. Es planteja que la gent adolescent, i especialment els nois, degut als valors de la masculinitat tradicional, interioritzen, normalitzen o fan passar per bromes, formes de comunicació i relació agressives. Hi ha un ús diferencial de les xarxes socials entre les noies i els nois, així com els codis de comunicació que utilitzen, encara que no totes les persones adolescents se senten còmodes ni utilitzen aquests registres lingüístics.

Respecte a l'ús de les xarxes socials en l'adolescència, pot ser un mitjà per a fer comentaris agressius, insultants i d'assetjament i es destaca la velocitat en què evolucionen les tecnologies de la informació i la comunicació, fet que dificulta el seu seguiment per part de les generacions no natives digitals. Sovint la gent adolescent no és conscient de la dimensió i les implicacions de les seves accions a les xarxes socials, que en ocasions es comporta de forma impulsiva, i s'assenyala l'accessibilitat a les xarxes des de diferents mitjans, fins i tot els telèfons mòbils, com a factor potenciador de formes de comunicació i relació agressives. Hi ha una aplicació d'ús majoritari entre l'alumnat, anomenada "*Snapchat*", que s'utilitza per a enviar missatges exprés, que estan disponibles durant un període d'entre un i quinze segons i posteriorment s'esborren, operació que es pot fer amb la identitat visible o oculta. Es valora que el disseny de la mateixa aplicació ja convida a fer-ne un ús malintencionat. Així mateix, hi ha una predisposició i optimisme per a la recerca d'estratègies front al ciberassetjament i al *sexting*, que consisteix en difondre sense consentiment imatges íntimes i que pot tenir implicacions greus. S'aposta per fer accions en el moment immediat, i s'insisteix en la necessitat de la seva prevenció, a partir de la metodologia participativa i la normalització i respecte de la diversitat en tota la seva amplitud. Es posen exemples de mesures preventives, com preservar l'anonimat i no utilitzant el nom real a les xarxes socials.

5. El paper de les famílies

Dins les famílies també es donen dificultats per a parlar d'aquests temes, sovint perquè el vincle és massa íntim i la canalla busca algú aliè per a satisfer els dubtes i també perquè hi ha la creença que donar informació al respecte pot comportar un avenç en l'edat d'experimentació.

Es debat sobre la resposta de l'alumnat i les famílies davant d'accions i intervencions en educació afectiu sexual: es donen mostres de resistències per part de l'alumnat, així com també d'acceptació i agraïment; pel que fa a les famílies, el professorat es pot trobar amb l'alleugeriment i agraïment d'aquestes, en relació a la seva tasca.

Les famílies estan preocupades pel ciberassetjament: demanen el recolzament dels centres educatius en format de xerrades o tallers sobre el seu ús, on s'analitzen aplicacions de mòbil i xarxes socials que fomenten l'anonimat i per tant el seu ús per a criticar i assetjar a altres companyes i companys (alguns exemples són el *Snapchat*, que és una aplicació per *smartphones*, i el *Informer*, que és una pàgina de Facebook).

Actualment s'està assistint a un moment d'alarma social al voltant de les xarxes socials i es proposa com a estratègia fomentar un ús responsable i una perspectiva crítica que emfasitzi la importància de la intimitat de les persones, en comptes de promoure mesures prohibitives. En aquest sentit, es reflexiona sobre el handicap que la generació adolescent actual és la primera nativa digital, donant-se casos en què es prefereix la relació interpersonal per aquests mitjans en comptes de personalment. Es posa l'accent en què l'assetjament no és un fenomen nou, però actualment ha canviat la seva forma i dimensions, degut a la difusió de gran abast que permeten les tecnologies actuals. ¿Les xarxes socials constitueixen una extensió de les dinàmiques que es donen als centres educatius? O és a l'inrevés?